

SZEMLE

FILOLÓGIA, POÉTIKA, AUTONÓMIA

(Pirnát Antal Balassi-értelmezéséről)

Lassan nyolc esztendeje annak, hogy 1996-ban a Balassi Kiadó gondozásában megjelent Pirnát Antal Balassi költészetével foglalkozó monográfiája.¹ A könyv nem okozott jelentős átrendeződést Balassi recepciójában, aminek oka részben keletkezési körülményeiben keresendő. Pirnát művét – annak kéziratát – bevallottan Horváth Iván 1982-ben kiadásra került Balassi-monográfiája,² pontosabban annak kézírata, az azzal való vita lehetősége inspirálta 1977-ben, átdolgozott változata pedig Pirnát nagydoktori disszertációjaként szolgált 1983-ban. Írása publikálását Pirnát a legkevésbé sem erőltette, így arra végül újabb 13 évet kellett várni. Ő maga könyve bevezetésében a következőket írja: „[Horváth] válasza arról győzött meg, hogy vitairatom alapján véve célját tévesztette. Kettőnk között ugyanis nem jött létre valóságos eszmecsere. Horváth Iván az összes fontosnak látszó kérdésben fönntartotta korábbi álláspontját, azok az újabb érvei pedig, amelyeket véleménye bizonyítására felhozott, engem még kevésbé tudtak meggyőzni, mint korábbi fejtegetései. Ez a tapasztalat a további vitától hosszú időre elvette a kedveimet. Már az is egyedül Klaniczay Tibor biztatásának, sőt kényszerítő fellépésének köszönhető, hogy dolgozatomat 1983 nyarán kiegészítettem annyira, hogy akadémiai, úgynevezett »nagydoktori« disszertáció gyanánt benyújtható legyen. A terméketlen vitát azonban semmi esetre sem állott szándékomban tovább folytatni. Ez a magyarázata annak, hogy a disszertáció megjelenését az elmúlt évek során nem szorgalmaztam.”³

Pirnát önértelmezése rendkívül érdekes helyzetet vázol fel előttünk. Művét 1977 nyarat követően kezdte írni, évekkel Horváth monográfiájának megjelenése előtt. A mű alapvető fenntartásokat fogalmazott meg Horváth koncepciójával kapcsolatosan. Időközben azonban Horváth elmélete – legalábbis annak egy része, különböző egyéb elméletek egyéb részleteivel együtt – általánosan bevett paradigmává, az iskolai oktatás szerves részévé vált.⁴ Komolyabb kritika tulajdonképpen (legalábbis paradigmatiszálódása után) talán elsőként Pirnát könyvének publikálásakor érte e koncepciót. Pirnát azonban

¹ PIRNÁT Antal, *Balassi Bálint poétikája*, Bp., Balassi Kiadó, 1996, 118 l. (Humanizmus és Reformáció, 24).

² HORVÁTH Iván, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982.

³ PIRNÁT, i. m., 7.

⁴ SZÖNYI György Endre szerint (*Az énfarmálás petrarkista technikái Balassi Bálint és Philip Sidney költészetében*, ItK, 1999, 251–272) a Horváth-koncepció elismertetésében fontos szerepet vállalt Bori Imre, „aki Horváth Iván 1976-os Balassi-kiadásához írt [...], a Balassi-ciklusok ideológiai elemzésére kísérletet tevő utószavában mindent meg tett, hogy többféleképpen is legitimizálja a Dante-modellt”.

rövid időn belül meghalt, míg Horváth Iván azóta megjelent egyik cikkében⁵ egy radikális fordulattal felszámolta korábbi koncepcióját.⁶

A következőkben elsőként arra teszek kísérletet, hogy – igen vázlatosan – áttekintsem az imént említett események előzményeit, a Balassi-recepció történetét, majd Pirnát Antal könyvéről – tudtommal megjelenése óta elsőként – próbálok átfogó ismertetést nyújtani, végül röviden kitérek az új Horváth-értelmezésre mint olyan hagyománytörténetre, amely egyikünk Balassi-képét sem hagyhatja érintetlenül.

A Balassi-kódex recepciójának első száz éve

A Balassi költészetének – mennyiségileg mindenesetre – legjavát tartalmazó kódexet 1874-ben fedezik fel a Radvánszky-könyvtárban. Első kiadására⁷ 1879-ben kerülhet sor. Ekkortól számíthatjuk Balassi recepciójának második nagy korszakát, az első korszakot ugyanis a költő vallásos költészete uralta, hiszen nagyjából ez alkotta a tulajdonképpeni szövegkorpuszt.⁸ 1880 körül tehát jó esélyei voltak annak, hogy Balassi költészetének értelmezésében radikális törés következzen be, hiszen a befogadás tárgya – Balassi hozzáférhető költői munkássága – mennyiségileg többszörösére tárgult, ugyanakkor jellegében, minőségében is lényegesen módosult. Ilyen radikális újraértelmezésre azonban még hosszú ideig nem került sor. Sem a századforduló magyar pozitívista filológiája, sem a szellemtörténeti megközelítés nem hozott változást az elsősorban a vallásos verseket preferáló recepcióban.⁹ Ennek oka feltehetőleg ezen konkurens irodalomtudományi irányzatok közös élményesztétikai megalapozásában keresendő.

A Balassi-filológia következő jelentős eseménye a költő összes műveinek megjelentetése volt Eckhardt Sándor szerkesztésében.¹⁰ A korai szövegkiadások módszertani ek-

⁵ HORVÁTH Iván, *Az eszményítő Balassi-kiadások ellen = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖTVÖS Péter, Szeged, JATE, 1997 (Adattár, 35), 191–203; *ua.* = HORVÁTH Iván, *Magyarok Babelben*, Szeged, JATEPress, 2000, 175–197.

⁶ A koncepció ettől függetlenül továbbra is az iskolai tananyag része maradt, ékes bizonyságaként a szerzői értelem autoritását tagadó kurrens irodalomtudományi nézeteknek.

⁷ Gyarmathi BALASSA Bálint *Költeményei*, szerk. SZILÁDY Áron, Bp., 1879.

⁸ Istenes versek a kódexben is fennmaradtak, némelyek pedig csak ott maradtak fenn, így a kódex felfedezése előtti és utáni vallásos szövegkorpusz nem azonos egymással.

⁹ Valójában a helyzet ennél bonyolultabb, már a 19. század végén felbukkan Balassi trubadúrként való értékelése, Babits Mihály pedig 1924-ben feketén-fehéren kijelenti, hogy „nincs a magyar irodalomban költő, aki speciálisabban szerelmi költő lenne, mint Balassa”. Az irodalmi köztudat formálásában rendkívül nagy hatással bíró Szerb Antal és Horváth János azonban egyaránt a vallásos versek „eredetiségét” és „átéltségét” hangsúlyozza, ugyanazon érvek alapján ítélve el a költő „tudós”, „mesterkedő”, konvencionális szerelmi líráját. Lásd SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Magvető, é. n.¹³, 116–124; HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., Akadémiai, 1976, 106–107; BABITS Mihály, *Balassa* = BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, kiad. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, II, 102.

¹⁰ BALASSI Bálint *Összes művei*, I–II, szerk. ECKHARDT Sándor, Bp., 1951–1955.

lekticizmusa¹¹ szinte kiprovokálta egy következetesen egyetlen elvet érvényesítő kiadás létrehozását. Erre tett kísérletet Eckhardt, aki az ekkor már korszerűnek semmiképp nem nevezhető irodalomtudományi pozitivizmus uralmát terjeszti ki máig érzékelhető hatással a Balassi-életműre, amikor a költő verseit az általa feltételezett keletkezési sorrendjük szerint közli. Neki sem sikerül azonban következetesen *egyetlen* vezérelvet alkalmaznia, amennyiben a versek kronologikus sorozatát tematikus csoportokra bontja (vagyis két különböző kiadási gyakorlatot követ egyszerre, noha e kettő nála, úgy tűnik, nem mond ellent egymásnak, ugyanis a tematikus csoportok tökéletes időrendben követik egymást és időrendi „átfedések” sincsenek köztük). Eckhardt tehát kiiktatta a ránk hagyományozott korpusz narratív struktúráit és egy önmaga alkotta narratívával helyettesítette azokat, ezzel mintegy Balassi társszerzőjévé lépve elő. (A filológiai korrektség kedvéért el kell mondani, hogy Eckhardt még életében visszavonta eljárását, lehetetlennek ítélve a kronologikus elv követését Balassi esetében. Mint később látni fogjuk, nem ez az utolsó jelentős „palinódia” a recepcióban.)

Balassi-befogadásunk következő nagy fordulatát Klaniczay Tibor kezdeményezte a hatvanas években. Klaniczay két szempontból hozott újat a Balassi-filológiában és -értelmezésben: egyrészt kidolgozza Balassi költészetének marxista alapokon nyugvó értelmezését, amelynek központi eleme Balassinak *A szerelem költőjeként*¹² való egyértelmű és meglehetősen egyoldalú beállítása, másrészt pedig Gerézdi Rabánnal együtt¹³ felállítja és közzéteszi egy $3 \times 33 + 1 = 100$ db verset tartalmazó lehetséges Balassikötet-terv – reneszánsz számszimbolikai megfontolásokon alapuló – koncepcióját. A kötet-terv tematikai alapon két részre lenne bontható: a Balassi házassága előtt, illetve az után szerzett 2×33 szerelmi énekekre egyrészt, illetve a vallásos versek tervezett $33 + 1$ darabos gyűjteményére másrészt.

Klaniczay szerepe Balassi recepciótörténetében legalábbis ellentmondásosan értékelhető. Miközben ugyanis a megkomponált kötet-terv koncepciójával megvetette egy korszerű Balassi-értelmezés alapjait, *A szerelem költője*-konceptióval (bár a korábban hiányolt tematikus hangsúlyeltolódás a recepcióban ezzel véglegesen és talán visszafordíthatatlanul bekövetkezett) egy közhelyszerűen máig élő, az életmű valós komplexitását

¹¹ Szilády Áron kiadása a kódex verssorrendjét követi, egyes helyeken azonban mégis módosítja azt, míg Dézsi Lajos (BALASSA Bálint *Minden munkái*, I–II, szerk. DÉZSI Lajos, Bp., 1904) a verseket szándéka szerint Balassi költő-tanítványa, Rimay János kiadás-tervezete alapján közli, vagyis tematikus alapon megkülönböztet vallásos, vegyes és Júlia-verseket, Rimay koncepcióját viszont kiegészíti egy negyedik verscsoporttal, a Célia-gyűjteménnyel. Az első két verscsoportot azonban létező szöveg-hagyomány híján maga Dézsi kellett összeállítsa, ráadásul azokon a helyeken, ahol a ciklusok létrehozása miatt nem kellett feltétlenül megbontsa a kódex sorrendjét, megtartotta azt, sőt mindezeket túl megadta a versek kronológiáját is, noha, mint láttuk, nem követett időrendi elvet kiadásában, így a Dézsi-korpusz végső soron három merőben eltérő kiadási gyakorlat – forráshű, tematikus és időrendi – következtelen és kisebb-nagyobb mértékű együtt-használatának eredményeképp jött létre. Bővebben lásd HORVÁTH Iván 1982, 12–20.

¹² KLANICZAY Tibor, *A szerelem költője* = Uő., *Reneszánsz és barokk*, Bp., 1961.

¹³ GERÉZDI Rabán, KLANICZAY Tibor, *Balassi Bálint = A magyar irodalom története*, I, Bp., 1964. HORVÁTH Iván szerint (*Szöveg*, 2000, 1994. november) a számszimbolikai alapú kötet-terv valójában Gerézdi ötlete, míg Klaniczaytól származik a Nagyciklus „lírai önéletrajz”-ként való értelmezése, tehát a narratív szerkezet „felfedezése” a költemények egymásutánjában.

eltorzító struktúrát vezetett be egyébként is torz szerkezetű hatvanas évekbeli irodalomértésünkbe. A későbbiek során aztán értelmezését önmagával (pontosabban: *egyik* értelmezését a *másikkal*) „dekonstruálták”, amennyiben a Horváth Iván által a következő évtizedben végrehajtott nagy horderejű átértelmezés¹⁴ – amely egyben a Balassi-értelmezés radikalizálását, a modern irodalomelméleti diskurzusok irányába való megnyitását is jelentette – voltaképpen nem más, mint a Klaniczay és Gerézdi által felvetett „számmisztikai alapon megkomponált verskötet”-koncepció kiterjedt strukturális verstani kutatásokkal megalapozott továbbfejlesztése. Ez az értelmezés azonban élesen ellentmond a Klaniczay-féle *A szerelem költője*-koncepciónak, hiszen még Balassi szerelmi költészetét is vallásos kontextusba helyezi, amennyiben a kódexnek három, egymást magába foglaló szintjén is vallásos számmisztikai jelentést tulajdonít:¹⁵ a metrikai szerkezet szintjén egyrészt (rámutatva a Balassi-sor, a Balassi-strófa belső rímekkel történő hármas tagolására), az egyes mű szintjén másrészt (utalva elsősorban a Szentháromság-hoz írott, együtt összesen 99 [= 3 × 33] verssorból álló három darab – ám egy főcímmel egyetlen egységbe foglalt – himnuszra, nem mellékesen pedig a Célia-gyűjtemény verseinek fele éppen három versszakból épül fel), illetve a gyűjtemény, a kötet szintjén harmadrészt (a tervezett kötet élére eszerint feltehetőleg az imént említett Szentháromság-himnuszok – *Hymni tres ad Sacrosanctam Trinitatem* – kerültek volna, ezeket követte volna 33 egyéb – isteni dicséret, illetve könyörgés – műfajú istenes vers, majd a 2 × 33 vegyes műfajú világi – szerelmi és vitézi – tematikájú vers). Balassi (tervezett) költői életműve ebben a koncepcióban egyetlen monumentális Szentháromság-szimbólum, ahogy a maga léptékében valamennyi (verstani értelemben vett) Balassi-sor is az. Tovább erősíti eme „vallásos” Balassi-képet a költő határozott visszadatálása: Horváth rendszerében Balassi éppenséggel nem a középkor vallásos világképétől megszabadult reneszánsz szerelmi költő (voltaképpen napjainkig ezen az értelmezésen alapul Balassi-oktatásunk), hanem – a magyar nyelvű udvari szerelmi költészet megalkotójaként – a legelső magyar trubadúr,¹⁶ vagyis a középkori trubadúrlíra magyar reprezentánsa, így tehát a „vallásos” középkor költője.

Pirnát értelmezése – filológia, narratíva, intertextus

Pirnát Antal Balassi-monográfiája nem hozott éles fordulatot Balassi recepciójában, sőt, ez feltehetőleg nem is állott szándékában, ám számos kitüntetett pontján jelentéke-

¹⁴ E fordulat lépcsőfokai: HORVÁTH Iván, *A Balassi-sor számmisztikai értelmezéséhez*, ItK, 1970, 672–679; Uő., *A grammatikai szemlélet kezdetei a magyar verselméletben*, ItK, 1972, 290–306; Uő., *A versérzék modellezése*, ItK, 1973, 380–397; Uő., *Balassi poétikája (Kérdések)*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 1973, 33–41; Uő., *Az eszményi Balassi-kiadás koncepciója*, ItK, 1976, 613–631; Uő., *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben, i. m.* A továbbiakban Horváthtal kapcsolatban ez utóbbi műre hivatkozom.

¹⁵ HORVÁTH, *i. m.*, 65–66.

¹⁶ Balassi és a trubadúrlíra kapcsolatának kérdéséről bővebben lásd HORVÁTH, *i. m.*, 103–112, 157–275; SZABICS Imre, *A trubadúrlíra és Balassi Bálint*, Bp., Balassi Kiadó, 1998.

nyen módosíthatja, árnyalhatja Balassi-képünket. A következőkben egyes címszavak mentén kísérlem meg bemutatni a könyvet.

A virágének. Ez a fő témája a könyv első felének. A probléma jól ismert: voltaképpen mit is neveztek irodalmi középkorunkban virágéneknek? Pírnát itt Gerézdi Rabánnal száll vitába, aki a virágéneket a szerelmes énekkel azonosította. Ugyanis, olvashatjuk a tanulmányban, a szerelmi tárgyú költeménynek több típusa is létezett. A középkori és a reneszánsz poétikák három stílusnemet különböztettek meg, ezek: a humilis (alacsonyrendű), a mediocris (közepeszerű) és a sublimis (magasrendű, emelkedett). Pírnát szerint ugyanezt a kategorizálást találhatjuk meg Sylvester János Újtestamentum-fordításának utószavában, ahol is a szerző a metaforikus nyelvhasználatról értekezvén röviden kitér a virágénekekre is, amelyben megcsodálhatjuk „az magyar nípnek elmíínek éles voltát az lelisben, mell nem egyéb, hanem magyar poesis”,¹⁷ de amelyet mindjárt „alávaló”-nak is minősít már a következő mondatban. Mi ennek az ellentmondásnak a magyarázata? Pírnát szerint nem lehet más, mint hogy a virágének olyan szerelmi (tehát – egy Bibliafordító számára legalábbis – alantas) tárgyú költemény, amely azonban kifinomult, magasrendű metaforikus nyelven íródott: „Nem dicsírem, azmirül ez illen ínekek vadnak, dicsírem az beszídnék nemessen való szerzísit.” A virágének tehát a sublimis stílusnembe tartozik, míg az általában vett énekek a mediocris, a „naponkid való szólás”-ok, az élőbeszéd, a szólásmondások pedig a humilis stílusnembe. „*A virágének terminus* Sylvester szótára szerint tehát *sensu proprio* csakis magasztos, emelkedett stílusú szerelmes éneket jelentett.”¹⁸

Pírnát tisztázza azt is, hogy maga Balassi feltehetőleg mely verseit tekinthette virágéneknek. Nos, egy elveszett vers kivételével, úgy tűnik, a Júlia-versekről van szó, legalábbis amennyiben hitelt adunk ehelyütt bírált könyvünknek. Ezt írja ugyanis Balassi (feltételezve, hogy a bejegyzés tőle magától származik, s nem a későbbi másolótól): „Jobb ríszre a virágénekeket inkább mind Juliáról [szerzette]”. Magam úgy vélem, ez a megfogalmazás inkább csak annyit jelent: a virágénekek legnagyobb része Júlia-vers. Ez természetesen nem érvényteleníti Pírnát virágének-értelmezését, hiszen Balassi egyéb szerelmes versei is jobb ríszre emelkedett stílusú irodalmi alkotások (szemben például *Az cortigianáról*, *Hannuska Budowskionkáról szerzett latrikánus verssel*).

Az inventio poetica. A sokat vitatott fogalom jelentését Pírnát szintén a már idézett Sylvester-utószó segítségével próbálja tisztázni. A humanista fordítónál a következőket olvashatjuk: „Íl [= él vele, tudniillik a „mű nípünk” az átvitt értelmű nyelvhasználatlalt] ínekekben, kiváltkíppen az virágínekekben, mellekben csudálhatja minden níp az magyar nípnek elmíínek éles voltát az lelisben, mell nem egyéb, hanem magyar poesis” (kiemelés tőlem – B. G.). Nos, a kiemelt „lelís”, azaz lelés (= találás) szó, amely, mint olvashatjuk, nem más, mint magyar poézis, tehát ez a bizonyos „lelés” terminus Pírnát szerint nem más, mint a latin „inventio” magyarítása. Az „invenire” ige mint poétikai terminus ugyanazt jelenti, mint a francia „trouver” vagy az olasz „trovare” igék: ’vulgá-

¹⁷ PIRNÁT, *i. m.*, 10.

¹⁸ *Uo.*, 16 (kiemelés Pírnától).

ris nyelven verset szerez'. Sylvester tanulmányában tehát finoman megkülönbözteti egymástól a „poesis”-t, „a klasszikus szabályoknak megfelelő görög vagy latin nyelvű költészetet”¹⁹ és a „lelés”-t, a magyar poesist, vagyis a vulgáris nyelvű versszerzést, latin kifejezéssel az „inventio”-t. „Inventio poetica”-nak már csupán azért nevezzük e tevékenységet, hogy az „inventio” terminus retorikai jelentésétől elhatárolhassuk. Az inventio poetica pedig egyszerre jelenti a vulgáris nyelvű költést/költészetet és magát a költeményt. Ezek után már azt gondolhatnánk, Balassi valamennyi verse ilyenformán „inventio poetica”. Csakhogy a vulgáris nyelven szerzett vers ekkoriban mint „ének” funkcionált: specifikuma a zenétől kölcsönzött ritmus. A „poesis” megkülönböztető sajátossága ellenben már az ókortól fogva a „fictio”. Vagyis Balassi műveinek műfaja *általában* egyszerűen csak „ének”, az „inventio poetica”-k esetében viszont – fiktív, a költői képzelet alkotta – „költemény”: „Az olyan vers, amelynek a tárgya nem ilyesfajta látomás és fikció, a kor divatos elméletei szerint nem is költemény, csak *história*.”²⁰

A kódex szerkezete. Ami a kódex szövegkorpuszát illeti, Pírnát részben megőrzi a „megkomponált verskötet” koncepcióját, ám a számmisztikai (ezen keresztül pedig áttételesen teológiai értelmű) szempontok helyett inkább a kódex narratív finomszerkezetét teszi meg vizsgálódása tárgyának. Másrészt bizonyos értelemben Rimay koncepcióját követi, amennyiben három, tematikus alapon elkülönülő verscsoportra osztja a lírai életművet: a szerelmes énekek, illetve az istenes énekek könyvére, valamint öt darab „bujdosóének”-re, mindezt azonban úgy, hogy közben érintetlenül hagyja a kódex legnagyobb részét: a „Nagyciklus” a 61. számú versig (az *Egy katonaének – In laudem confinium* címűig) alkotja eszerint a szerelmes énekek könyvét, a kódexben a 61. vers után üresen hagyott lapokra utólag bemásolt Zrínyi-verseket követő 71–75. vers alkotja a bujdosóénekek ciklusát, míg az istenes énekek – talán a költő által eredetileg hosszabbra tervezett, de végül abbamaradt-abbahagyott – könyve a szerelmes énekek könyvét záró költeménnyel veszi kezdetét, mégpedig kifejezetten koncepcionális okokból, amelyekre a későbbiekben visszatérünk. A Célia-ciklussal nem foglalkozik érdemben a könyv (feltehetőleg azért, mert szerzője e kérdésben elfogadhatónak tartotta a létező – noha viszonylagos – szakirodalombeli konszenzust). A $3 \times 33 + 1 = 100$ darabos kötettervet tehát Pírnát élesen elutasítja, de korántsem tartja lehetetlennek, sőt valószínűsíti, hogy maga a költő mégiscsak összeállított egyfajta – koncepciózus – verssorozatot. Ez a sorozat azonban nála nem szorul *különösebb* rekonstruálásra, csupán az adott verssorozat behatóbb vizsgálatára, „invenciózusabb” értelmezésére. Ezt tekintjük át a következőkben.

Narratív szerveződés. Az említett 61 darabos, szerelmi énekeket tartalmazó gyűjtemény (tehát a voltaképpeni „Nagyciklus”) Pírnát szerint kétféle módon is részekre osztható: egy külső logika alapján $1 + 32 + 28$ versre (az *Aenigma* című vers, a költő házassága előtt szerzett versek, a költő házassága után szerzett versek – ez a felosztás tehát megfelel a pozitivisták szemléletű biográfiai értelmezésnek), egy belső, inherens logika szerint viszont $1 + 30 + 30$ versre. Ezzel a második felosztással vázolja fel nekünk Pírnát

¹⁹ *Uo.*, 12.

²⁰ *Uo.*, 36; lásd még PIRNÁT Antal, *Fabula és história*, ItK, 1984, 137–149.

a gyűjtemény narratív szerkezetét: eszerint a rejtvény voltában – a mű címe itt egyben műfaji megjelölés is! – az egész gyűjteményre utaló *Aenigma* című költemény után haraminc különféle szerelmes vers következik, mintegy minden egyes „leélt” életévnek szimbolikusan egy-egy verset feleltetve meg (hiszen a biográfiai szerző, Balassi 30 évesen házasodott, másrészt a fikció szerint Venus már születésekor „megkérte” a versgyűjtemény – nevezzük így – narratív alanyát), a következő harmincas ciklus viszont már „a bűn, a bűnhődés és a súlyos büntetés után visszanyert szabadság története”.²¹ Az elvesztett 31. vers – amelyet (a világi versek ciklusában!) két vallásos vers (egy lengyel ének fordítása és egy Balassi szerzette bűnbánat és könyörgés) követ – ugyanis *feltehetően* a Venus elleni fellázadást beszélte volna el, aminek következménye lenne a bűnhődésként értelmezett Júlia-ciklus.²² Pirnát koncepciójának sajátossága, hogy az e második harmincas sorozatot bevezető *Egy katonának* című verssel kezdődött volna szerinte a költő istenes verseinek (a kódex másolója által említett) tulajdonképpeni gyűjteménye, így tehát, mivel e sorozatot talán a 61-es ciklus után folytatólagosan tervezte a szerző, e vers esetleg kétszer szerepelt volna egymást követően. Ezt a lehetőséget is megengedi azonban a vers kiemelkedően fontos volta. Ez a vitézi ének létesít ugyanis narratív kapcsolatot a két ciklus, a 61 darabos szerelmi és a 10 darabos istenes között. Ezzel a kétségkívül nagyvonalú megoldással Pirnát olyan útra csábítja követőit, amely a Balassi-életműnek a trubadúrlíra, még inkább pedig a híres-hírhedt – ám csak kevésbé ismert – trubadúréletrajzok²³ felől történő értelmezhetősége irányába vezet; ahogy ugyanis ezen trubadúréletrajzok tipikus záróformulája, hogy a trubadúr választott hölgye szolgálata után végül keresztes lovagnak – Isten katonájának – vagy szerzetesnek – Isten szolgájának – szegődik, éppúgy a vitézséget tematizáló *Egy katonának* – *In laudem confiniorum* az összekötő kapocs Balassinál Venus, tehát egy antik, pogány isten és a keresztény Isten szolgálata között (és itt talán kevésbé a változásra, a szolgálat kedvezményezettje személyének megváltozására kellene felfigyelnünk – noha az is figyelemre méltó: míg ugyanis Venus a szerelem istene, addig a kereszténység Istene a szeretet, amely megkülönböztetés napjainkban ugyan jóformán csak magyar nyelven működik, de amelyet például a középkori német nyelv szintén ismert –, hanem éppenséggel a kevésbé szembetűnő konstans összetevőre: magára a szolgálat tényére).

Ez az értelmezés mellesleg az első igazán megnyugtató kísérlet a vitézi énekeknek az életműbe – sőt, a kódex narratívájába – való szerves beillesztésére, a szerepe már pusztán ezért is kiemelkedő, a korábbi értelmezések ugyanis elsősorban a katonaköltő életrajza felől közelítették meg e költeményeket, Pirnát trubadúréletrajzok ihlette koncepciója viszont itt is sajátosan poétikai szempontokat érvényesít.

Poétika, korszakolás. Pirnát szerencsés módon tesz megkülönböztetést az életrajz különböző „tényei” között, és következetesen mellőzi azokat, amelyek nem feltétlenül szükségesek az értelmezéshez. Ez a disztinválás jelentkezett már a 61-es ciklus alterna-

²¹ PIRNÁT, az 1. jegyzetben *i. m.*, 75.

²² *Uo.*, 71–74.

²³ A hivatkozott trubadúréletrajzok (eredeti műfajmegjelölésük: vida) sajnos nem hozzáférhetőek magyar nyelven, és Pirnát idegen nyelvű elérhetőségüket is elmulasztja megadni. Lásd PIRNÁT, *i. m.*, 55.

tív felosztásában (egy külső, életrajzi és egy belső, narratív logika szerint), a – korábban kevés figyelemre méltatott – költői fikció erőteljes hangsúlyozásában, a narratív szerkezet felvázolásában, a trubadúréletrajzok értelmezésbe való bevonásában, de ugyancsak ez működik a műfaji meghatározottság kimutatásában. Pirnát szerint ugyanis Balassi két „nagy” műve – a Nagyciklusként ismert verssorozat és a *Szép magyar comoedia* – egyaránt a „nagy szerelem” történetét mondja el (a költő precízen kidolgozott intertextuális utalások révén gondoskodik róla, hogy leendő olvasói azt gondolják: a komédia és a Júlia-ciklus nagyjából egy időben keletkezett), csak éppen engedelmeskedve önnön műfaji követelményeiknek: a komédia (mint ekkoriban jóformán mindig) „happy end”-del (azaz a főszereplők házasságával) végződik, a versciklus éppen ellenkezőleg, aminek magyarázata, hogy a hagyomány (esetünkben: a trubadúréletrajzok) szerint a trubadúr sosem veszi feleségül a megénekelt hölgyet (sőt, nem is közeledik felé házassági szándékkal).²⁴ Pirnát tehát autonóm – az irodalmi hagyomány jellegzetességein alapuló – magyarázatát adja a verskötet és a dráma egymáshoz való viszonyának, amiből kiindulva ráadásul messzemenő következtetéseket von le a költő korszak-besorolásával kapcsolatban. Amíg ugyanis Horváth Iván szerint Balassi az első magyar trubadúr, ilyenformán tehát az irodalomtörténeti középkor szereplője, addig Pirnát, noha elfogadja Balassi költészetének középkori jellegét, a *Szép magyar comoediát* a humanista hagyomány keretein belül értelmezi, vagyis inkább a költő irodalomtörténetileg köztes pozíciójára hívja fel a figyelmet: Balassi szerinte már ismeri és használja a humanista poétikát (amint ezt drámája – egy olasz humanista, Cristoforo Castelletti *Amarilli* című pásztor-drámájának átköltése – egyértelműen bizonyítja), de a számára meghatározó ének-műfajban a régi – tehát középkori, a trubadúr-hagyományon alapuló – etikai és poétikai normákhoz ragaszkodik. Balassi eszerint nem az első magyar, hanem az utolsó (igazi, jelentős) európai trubadúr, aki ugyanakkor azonban up-to-date magyar humanista is.²⁵ Ebben a koncepcióban elsősorban nem arra kell felfigyelnünk, hogy a két hagyomány egyszerre van jelen Balassinál (ezt eddig is tudtuk), hanem a hagyományok közötti „váltás” műfaji meghatározottságára.

Figyelemre méltó az az érvelés, amellyel Pirnát azt igyekszik bizonyítani számunkra, hogy Balassi igenis egy létező lovagi jellegű szerelmi költészet szöveghagyományának végpontján (de legalábbis semmi esetre sem a kezdőpontján) áll. „Asszony” szavunk eredetileg ’királynő’-t, majd ’úrnő’-t jelentett, és csak a 16. századra szilárdult meg mai ’nő’ jelentése. Mire következtethetünk ebből? Pirnát szerint „ha egy nyelvben azt tapasztaljuk, hogy a nyelvet használó férfiak a nőket általában »úrnőnek« vagy éppen »hűbéruruknak« címezik, joggal gondolhatunk arra, hogy ott volt lovagi nőkultusz [...]. Ha feltételezem, hogy a középkori Magyarországon volt lovagi nőkultusz, akkor joggal feltételezhetem azt is, hogy volt lovagi jellegű szerelmi költészet is.”²⁶

Hasonlóan kristálytiszta logikával magyarázza meg Pirnát azt a sajnálatos tényt is, hogy – Balassi költészetét leszámítva – e költői hagyomány művei nem maradtak fenn

²⁴ PIRNÁT, *i. m.*, 54–55.

²⁵ *Uo.*, 59.

²⁶ *Uo.*, 52.

számunkra. A magyar világi arisztokrácia egészen a 15. század végéig jórészt írástudatlan volt; ha tehát költöttek is a számukra – illetve asszonyaik számára – énekeket a magyar „trubadúrok”, e költészet (de legalábbis annak befogadása) nélkülözötte az írásbeliséget, ennek következtében viszont a leghalványabb esélye sem lehetett az írott hagyományozódásra. Ezzel szemben a 16. század folyamán megszületik a magyar nyelvű világi írásbeliség, „s mihelyt ez megtörtént, eléink is toppan az első »szerelmes énekeket« szerző magyar költő Balassi Bálint személyében”.²⁷

És arról se feledkezzünk meg, hogy még Balassi szerelmi költészete (akárcsak szindarabja) is csak a csodálatos véletlennek köszönheti fennmaradását: a kódex, amelyben e versek *egyedüli példányai* rejlenek, 1874 előtt tulajdonképpen „el volt veszve”, nem létezett a recepció számára (eltekintve a kéziratos hagyomány által átörökített kisebb verscsoporttól).

Amire Pirnát maga nem utal, de ami koncepciójából logikus fejleményként kibontható: ha a trubadúraletrajzok mintájára a szerelmi történetet szervesen összekapcsoljuk a bujdosó- és főleg az istenes versekkel, meglepő eredményre jutunk; azt találjuk ugyanis, hogy a humanista poétikát követő *Szép magyar comoedia* mellett voltaképpen a trubadúr-poétika szellemében fogant lírai életmű is egy komédiát prezentál számunkra, mégpedig a szó középkori értelmében (ahogyan e műfajmegnevezést maga Dante is értelmezte!²⁸), vagyis kedvezőtlenül induló, de szerencsés véget érő verbális műalkotást, amely vonatkozások azonban ezúttal nem a szerelmi élettel vagy a házassággal állnak megbonthatatlan kapcsolatban, hanem az üdvtörténet nagy narratívájával. Ha tehát következtetésünk helyes, akkor Balassi olyannyira ugyanazt a történetet írta meg két élesen eltérő felfogásban, hogy még a két mű műfaja is azonosnak tekinthető. Eszerint a kódex egyszerűen a komédia középkori poétikát követő és teológiai értelmezést implikáló változata, míg a pásztordráma ugyanezen irodalmi műfaj megnyilvánulása a humanista poétika és egy profán értelmezői horizont metszetében.

„A szerelem törvényei”. Pirnát művének kétségtelenül érdekes, kihívó pontja Balassi szerelemtanának összefoglalása kilenc pontban. E pontok – röviden áttekintve – a következők: 1. „A költőt már születésekor kiválasztja magának a szerelem istennője”; 2. „A szerelem tüze tehát kezdettől fogva a költő szívében ég. Ez a tűz persze hol csak parázslík, hol pedig fellángol. Ha fellángol, ez Amor vagy Cupido műve”; 3. „Amor nyílat viszont a kegyes viseli a szemében, s akkor sebezí halálra a költőt, amikor szemben van vele”; 4. „A költő, akit a szerelem megsebzett, a kegyes *rabjává* lesz [...]. Ez volna a »bússzerző szerelem«”; 5. „Ha a kegyetlen kegyes rabját megszánja, és viszonzza szerelmét, akkor a költő ujjong [...]. A *rabot* tehát a viszonzott szerelem felszabadítja és *szolgává* teszi”; 6. „A *szolga* és a kegyes viszonya lényegében megfelel a vazallus és a hűbérúr viszonyának”; 7. „A szerelem törvényei a nőkre ugyanúgy érvényesek, mint a férfiakra”; 8. „Törvényszerűen a reménytelen szerelem a büntetése annak a nőnek, aki hűségese »szolgáját« hűtlenségével, oktalan »kegyetlenségével« elúzi magától, s arra

²⁷ Uo., 53.

²⁸ DANTE, *Tizenharmadik levél* = DANTE *Összes művei*, Bp., Magyar Helikon, 1962, 510.

kényszeríti, hogy egy másik »kegyesnél« keressen vigasztalást»; 9. „A szerelem szolgálata és a szerelmes énekek szerzése csak ifjú emberhez illik.”²⁹

Érdekes összevetni mindezeket Szabics Imre hasonló áttekintésével. Szabics azt tette vizsgálata tárgyává, hogyan jelenik meg a „fin’amor”, az udvari szerelemtan provanszál fogantatású ideológiája Balassi verseiben. Ő a következő pontokat tartja említésre érdemesnek: 1. „A szerelem és a szeretett nő azonosítása”; 2. „A szeretett nő előtti meghódolás (*obediensa*)”; 3. „A szerelem rabsága”; 4. „A szerelmes halála”; 5. „A szeretett nő elérhetetlensége”; 6. Platonizmus.³⁰

A két koncepció különbsége könnyen észrevehető, de nem lényegi, és elsősorban abból eredeztethető, hogy amíg Szabics a trubadúrok szerelemtanának jelenlétét próbálta felkutatni Balassinál, vizsgálata tehát fogalmi indíttatású, addig Pírnát magukból az egyes költeményekből vonta el Balassi „saját” szerelemtanát, vagyis tevékenysége „szoros” szövegértelmezés eredménye.

A releváns kontextus. Végezetül figyelmet érdemel még az a mód, ahogy Pírnát a verskötet narratív szerkezetét „visszacsempészi” az autonóm irodalmiság, illetve a Balassival kapcsolatban releváns irodalmi hagyomány területére. Amíg ugyanis a versgyűjtemény frissen felfedezett narratívája Varjas Bélánál³¹ mint „lírai önéletrajz” kerül a genetikai (tehát szerző-) elvű megkésett pozitivizmus hatókörébe – egyben egy Balassi költészete számára nem kifejezetten releváns, a 18–19. század fordulójáról eredeztethető kontextusba helyezve azt³² –, Horváth Iván pedig, bár jó érzékkel fordítja figyelmét a narratíva fiktív mikrostrukturái irányába (összefüggésben az „inventio poetica” fogalmának általa adott újraértelmezésével, amely szerint minden egyes „inventio poetica” – márpedig Horváthnál a kódex 40. versével kezdődően, illetve az 55. verssel bezárólag valamennyi költemény e műfaj reprezentánsa! – egy-egy – mégpedig a gyűjtemény fikciójához képest is, vagyis a fiktív makrostrukturán belül mintegy kétszeresen – fiktív szerelmes levél),³³ de a makrostruktúra helyére a kereszténység „nagy elbeszélését” állítja, addig Pírnát a makrostrukturát egy tisztán irodalomtörténeti érdekeltsgű és kétségkívül releváns kontextusból, a trubadúréletrajzok – a magyar irodalmi hagyományban mindenképpen, de a modern ideológiai vonatkozások szempontjából ugyancsak – apokrif „elbeszéléséből” eredezteti. Sőt, ez a megoldás kétszeres haszonnal jár: oly módon tudjuk ugyanis megőrizni a keresztény szöveghagyomány intertextuális jelenlétét (hiszen, emlékezzünk csak, a trubadúr végül kereszteslovagnak vagy szerzetesnek szegődik, működésének végkimenetele tehát üdvtörténeti szempontból kedvező irányba mu-

²⁹ PIRNÁT, *i. m.*, 61–66.

³⁰ SZABICS, *i. m.*, 56–86.

³¹ VARJAS Béla, *Balassi házasságáig szerzett énekeinek ciklusa* = *Régi magyar századok*, Bp., 1973, 7–10; Uő., *Balassi Nagyciklusa*, ItK, 1976, 585–612; HORVÁTH Iván szerint a „lírai önéletrajz” kifejezés Klaniczay Tibortól származik, lásd a 13. lábjegyzetet.

³² A különféle kontextusok relevanciájáról – ráadásul éppen Balassival kapcsolatban – érdekes dolgozatot adott közre SZILASI László *Nyakvers (Irodalmilag releváns kontextus-e az angol jog?)* címmel a deKON-csoport *DEkonFERENCIA [I.]* című kötetében, Szeged, JATE Irodalomelméleti Csoport, é. n.

³³ HORVÁTH, *i. m.*, 79–90.

tat), hogy egy pillanatra sem hagyja el az autonóm irodalmiság territóriumát (vagyis a trubadúr-hagyományt).

Összegzés. Pirnát műve, ezt bátran kijelenthetjük, kiterjedt kutatásokra építkező, rendkívül alaposan – és élvezhető stílusban – megírt, *invenciózus* alkotás, értelmezéseinek némelyike véleményem szerint legalábbis versenyképes a vetélytársak-kollégák interpretációival. A visszhangtalanság, úgy vélem, nem is elsősorban a textus hibája (bár gyenge, kifogásolható pontjai kétségtelenül vannak, gondolok itt például a kódex ominózus 31. versére, amelynek Pirnát kardinális szerepet szán értelmezésében, noha a vers maga maradéktalanul elveszett), talán inkább a rossz időzítés és a majd’ két évtizedes publikációs késlekedés. Ráadásul Pirnát egyetlen irodalomelméleti-irodalomtudományi iskolához sem kapcsolódott (ellentétben Horváthtal, aki a hetvenes években kétségtelenül a strukturalizmus által ihletetten – noha monográfiája utószavában az ekkoriban kibontakozó befogadás-esztétikára hivatkozva³⁴ – dolgozta ki koncepcióját, amelyet a kilencvenes években vélhetően dekonstruktív indítással számolt fel), ami irodalomtudományunk jelenében-közelmúltjában mindenképpen egyfajta „hendikepes” állapotot implicál. Nem célom azonban Pirnát apologetájává előlépni, ezért csak annyit jegyeznek még meg, hogy ahogyan Pirnát – már „előre”, a könyv megjelenése előtt, igaz, csupán kéziratos formában hozzáférhetően – értelmezte Horváth művét, úgy értelmezi át, teszi ismét megszólító érvényűvé Pirnátét Horváth újabb megszólalása Balassi-ügyben. Ez az átrendezés a témája írásom következő fejezetének.

A rekonstrukció dekonstrukciója

A Balassi-recepció eleddig legújabb jelentős eseménye Horváth Iván tudományos „palinódiája”:³⁵ elméletének bizonyos filológiai önellentmondásaira hivatkozva Horváth feladta korábbi koncepcióját – amely napjainkra „általánosan elfogadott elmélet”-té, mintegy a kuhni értelemben vett paradigmává³⁶ nőtte ki magát –, sőt annak legkíméletlenebb kritikusává lépett elő. A szövegleszarmazás behatóbb vizsgálatából és az „általánosan elfogadott elmélet” bizonyos anomáliáiból arra következtet ugyanis, hogy a kódex fennmaradt szövege valójában meglehetősen hűen örököltette ránk a költő saját koncepcióját, a szöveg igen közel áll az autográf eredetihez: „forráskritikai szempontból nagyon, nagyon jó”.³⁷

Mi következik ebből? Nem más, mint hogy kódexünk általunk ismert formájában alkot egységes egészet: nincs szükség a szerkezet rekonstrukciójára, nincs szükség „eszményítő” Balassi-kiadásokra, az előttünk fekvő szövegsorozat maga a szerkezet, az eszményi kiadás pedig éppenséggel a kódex hű átirata, amelynek szerves részei a korábban anomáliaként kezelt szöveghelyek: a *Valahány török bejt...*, a Célia-ciklus, a verseket

³⁴ *Uo.*, 298–299.

³⁵ HORVÁTH, *Az eszményítő Balassi-kiadások ellen*, i. m.

³⁶ THOMAS S. KUHN, *A tudományos forradalmak szerkezete*, Bp., Gondolat, 1984; Bp., Osiris, 2000.

³⁷ HORVÁTH, i. m., 187.

bevezető és megszakító prózai betétek egyaránt. Ebből pedig az következik, hogy a jelenlegi paradigmánkban legradikálisabbnak számító – mert annak intencióit elutasító – értelmezés egyben a legkonzervatívabb, ugyanakkor a leginkább magától értetődő. Ez az értelmezés azt állítja, hogy Balassi költészetét úgy kell befogadnunk, ahogy az ránk hagyományozódott. A jövő ezek szerint – a filológia, a textológia jelenleg legkorszerűbbnek számító álláspontjához híven – egy olyan Balassi-kiadásé, amely forráshűen közli a költő valamennyi fennmaradt versének valamennyi szövegváltozatát, mégpedig lehetőség szerint annak eredeti kontextusában. Igaz, Horváth nem veti el teljesen a 3×33 verset tartalmazó esetleges kötettervet, de pusztán mint tervet tartja lehetségesnek: „Van tehát egy tényleges 33-asunk, egy rejtetten 33-as és egy olyan, amely tisztára képzetes. Aztán a *Célia-ciklus* még ezt is halomra dönti.”³⁸ Szerencsére azonban nincs is szükségünk arra, hogy megpróbáljuk megtalálni ama 3×33 verset, ugyanis, bármilyen különös, a ránk maradt verssorozat (attól függően, hogy egy vagy két vers veszett-e el a Célia-ciklusból, amit sajnos nem tudunk biztonsággal eldönteni) véletlenül³⁹ éppen 99 vagy 100 darab versből áll, tehát aki ezt kereste, annak íme, itt van a matematikailag rendezett korpusz, amely ugyanakkor az „önéletrajzi fikció” narratív logikája szerint épül fel. „És ez nem terv, nem eszményi kiadás – ez a kezünkben levő forrás adata.”⁴⁰

Horváth azonban ezzel a gesztussal részben Pirnát rehabilitációját is elvégezte, annyiban legalábbis, amennyiben Pirnát éppenséggel pontosan a kódex ránk maradt anyagának kiegészítésére irányuló törekvéseket elutasítandó számolt 61 költeménnyel. Rekonstrukció helyett magának a szövegkorpusznak az elemzését végezte – és éppen így jutott Horváth is jelenlegi eredményeihez.⁴¹

A kódex szerkezete Horváthot Petrarca *Daloskönyvére* emlékezteti, „a Balassi-korabeli európai líra fő-fő mintaképe”.⁴² Ezzel kapcsolatosan újabb meglepetés ér bennünket, amikor megtudjuk, hogy a kódex „eredeti” címe: *Balassa Bálint verseinek fragmentum*; és újra csak rádöbbenünk arra, hogy a már jócskán évszázados tudományos kutatás mennyire egyértelműnek tűnő dolgokat nem vagy csak alig tud számunkra, olvasók számára „leszállítani”: Eckhardt kritikai kiadásában még csak igen bátortalanul utalt e lehetséges címre („Címe talán a XVII. század végéről való ráírás: Balassa Balint Verseinek Fragmentum”⁴³), majd – Vadai István kódex-leírását idézve⁴⁴ – Horváth az, aki észreveszi, hogy Petrarca *Daloskönyvének* címe viszont *Rerum vulgarium fragmenta*, és nevezi egyértelműen a Balassi-gyűjtemény címének az ominózus feliratot.

³⁸ Uo., 195.

³⁹ Horváth a véletlennek fontos szerepet szán a korszerű szövegkiadás gyakorlatában, lásd a „sztochasztikus olvasás” fogalmát: HORVÁTH Iván, *A legnehezebb kérdés* = H. I., *Magyarok Babelben*, i. m., 199–201.

⁴⁰ Uo., 196.

⁴¹ Mivel a Horváth Iván-i palinódia éppen 1997-ben, egy esztendővel a Pirnát-monográfia megjelenése után látott napvilágot, nem lehetetlen, hogy Pirnát koncepciója közvetlenül hozzájárult Horváth elméletének visszavonásához.

⁴² Uo.

⁴³ BALASSI *Összes művei*, id. kiad., I, 25. Idézi HORVÁTH, i. m., 197.

⁴⁴ HORVÁTH, i. m., 197.

Ami viszont mindebből következik, az az, hogy Balassi korszakolását újra felül kell vizsgálnunk, hiszen Horváth új értelmezése – akárcsak Szőnyi György Endre dolgozata,⁴⁵ amelyet mellel az 50 éves Horváthnak ajánl – kifejezetten Balassi petrarkista „besorolását” támasztja alá. Nincs tehát nagy felfedezés, hiszen korábban is tudtuk, hogy a „fő-fő mintakép” évszázadokig Petrarca volt; a legoptimálisabb megoldásnak pedig kétségtelenül az tűnik, ha Balassit valahová a középkor (a trubadúrköltészet) és a reneszánsz közé helyezzük mint kronológiailag kései, ám a tradícióhoz való viszonya szempontjából naiv, „korai” petrarkistát.⁴⁶ Így tehát Balassi nemhogy az első magyar *trubadúr* lenne (amint korábbi elméletében Horváth állította), hanem csupán egyike Petrarca számtalan követőinek, a maga korában nem is a legkorszerűbb módon. Ez bizony ismét közelebb áll Pirnát felfogásához, aki szerint Balassi „az európai irodalomban [...] az utolsó igazi lovagi költő”.⁴⁷

Ahogy Pirnát könyve nem „érvénytelenítette” Horváthét, ugyanúgy természetesen Horváth új írása sem érvénytelenítheti Pirnátét. Ennél is fontosabb felismerés lehet azonban számunkra az, hogy Horváth új írása viszont hasonlóképpen nem érvényteleníti régebbi koncepcióját. Azt viszont mindenképpen kijelenthetjük, hogy amíg a régi koncepció megalapozó elmélete – a strukturalizmus – ma már némiképp korszerűtlenné vált, addig az új Horváth-írás – nem is elsősorban maga a textus, hanem az intertextus: a viszony Horváth korábbi álláspontjával – inkább kompatibilisnek tűnik napjaink irodalomtudományos áramlataival.

Engedtesék meg ezúttal a recenzensnek, hogy ne válasszon – és az olvasónak, hogy belátása alapján szabadon választhasson – a „külömb-külömbféle” rendelkezésre álló értelmezések közül. Hadd mondhassuk azt: a Balassi-kódex olyan sokrétű, bonyolult szervezettségű szövegkomplexum, amely nem pusztán megengedi, de el is várja, mintegy kihívja, hogy egymástól jelentősen eltérő olvasási stratégiákkal külön-külön, vagy épp több ilyen stratégiával egyszerre közelítsünk hozzá – abban a reményben, hogy a mű még számtalan befogadási stratégia létrejöttét engedi és követeli meg tőlünk, és hogy még hosszú ideig fog számunkra szellemi kihívást jelenteni első jelentős, világirodalmi rangú magyar nyelvű költőnk hagyatéka.

Benke Gábor

⁴⁵ SZŐNYI, i. m.

⁴⁶ *Uo.*, 268–269.

⁴⁷ PIRNÁT, i. m., 8.

STANKO ANDRIĆ: THE MIRACLES OF ST. JOHN CAPISTRAN

Budapest, CEU Press, 2000, 454 l.

Ki hitte volna pár évtizeddel ezelőtt, hogy a csoda a racionalizmus korában is megtalálja a maga helyét? A piacterekről vagy háromszáz éve eltűnt, visszahúzódott a búcsújáró helyekre meg a vallástörténet mélyebb zugaiba, ám az utóbbi húsz-harminc évben az érdeklődés előterébe került. Persze nem ugyanabban a közegben és nem ugyanabban a minőségben. Szinte egyszerre vették észre többen is, hogy jelentős segítséget nyújt a társadalom múltjában terpeszkedő fehér foltok föltérképezéséhez. A csoda bepillantást enged azokba a problémákba, amelyekre az események mindennapos híradói – krónikák, oklevelek, relációk – nemigen vetnek ügyet. Ez az oka annak, hogy a kutatás ismét a felszínre hozza a sokáig feledéssel takart dokumentumanyagot.

E tekintetben magunkat különösen szerencsésnek mondhatjuk, mert Kapisztrán János – akit bízvást vallhatunk a magunkénak – páratlan gazdagságú örökséget hagyott ránk. A hithirdetés gazdag eszköztárából ő a csodát választotta. Valóságos nagyüzemet épített ki maga körül, több tucatnyi szakavatott munkatárssal, évtizedek során kifinomított technológiával és adminisztrációval, körültekintően megszervezett propagandagépezettel, és ezek révén olyan sikerrel, amelyet sem azelőtt, sem azóta felül nem múlt senki. A precízen vezetett belső nyilvántartás szerint míg e földön járt, 34 halottat támasztott fel, 370 haldoklót hozott vissza az életbe, 36 némat, 123 vakot, 920 bénát gyógyított meg. A beindított mechanizmus az alkotó halála után is tovább forgott, és még a 17. század végén is működött. „Az

ő segítségül hívására a vakok látnak, a sánták járnak, a bélpoklosok megtisztulnak” – írja évekkel később Varsányi István ferences vikárius. A végső összesítés ez idáig nem történt meg, de nem kétséges, hogy a zárómérleg valahol a tízezres tételszám körül járhat. (És ki tudja, nem kell-e számolnunk a jövővel is?) Mint az imént említett szakirodalomból látom, egy átlagos újabb kori csodatévó számlájára talán ha 15–20 eset írható.

Stanko Andrić ebben a Klaniczay Gábor vezetésével készült PhD disszertációban a szentté avatásra tett kísérletek első, 1526-ig terjedő szakaszának anyagát gyűjtötte össze nagy gondnal, elsősorban azt, amely a holttest körül, Újlakon történt eseteket regisztrálja. (Ezek vannak a legjobban és összefoglalóan dokumentálva.) Felkutatta a jegyzékeket (Nápoly, Párizs, Róma, Velence) és az egyedi följegyzéseket, az ügy körül keletkezett egykorú dokumentumokat, fellapozta a forráskiadványokat és átnézte az egész szakirodalmat. Ez meg is látszik a könyvön: minden fejezethez 10–20 lapnyi jegyzet csatlakozik. A források közül egyet nem találtam: „Narrationes historicae de factis et gestis” (ÖNB, Cod. 13.855). És talán haszonnal forgathatta volna G. A. Sessa da Palermo monumentális gyűjteményét (kézirata az Ara Coeliben, fakszimiléje megjelent 1985-ben).

A források számbavétele után bevezetésül végigpillant a magyar és bosnyák obiszervancia első időszakán, vázolja Kapisztrán János magyarországi tevékenységét, főleg a rendtörténet vonatkozásában, egy rövidke fejezet szól az 1456-os nán-

dorfehérvári ostromról, majd részletesebben a további események első számú színhelyéről, a Szerém megyei Újlakról (Ilok), amely az elhunyt szent testét a tárgyalt időben őrizte. Minthogy a maga korában nem jelentéktelen várossal behatóbb ismertetés sosem készült, az itt olvasható összefoglaló – gazdaság, birtokviszonyok, kiváltságok, kolostorok és templomok, etnikai, nyelvi, vallási viszonyok – önmagában is figyelmet érdemel. A tanulmánynak egy nagyobb része a csodák regisztrálásának körülményeivel foglalkozik, a kiküldött bizottság, Geszti János és Soproni Péter működésével, a korai életrajzok keletkezésével, ezzel együtt a szentté avatást támogatókkal és tekintélyes ellenzőivel, az újra meg újra meginduló és elakadó eljárással, amely aztán a mohácsi katasztrófát követően jó időre megszakadt. (Szóval kell tennem, hogy Soproni munkáját *Praeconizatio* címen emlegeti, csakúgy, mint mindenki. Okkal, mert már az 1523-as első kiadás – Apponyi H 179 – így közli. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy *praeconisatio* vagyis *kihirdetés* az újonnan kinevezett püspököket illette meg, Soproni viszont minden bizonnyal *magasztalni* óhajtotta hőjét, vagyis *Praeconiatiót* írt. Lehet, hogy a különbséggel maga sem volt tisztában?) Érdekesek azok a számítások és táblázatok, amelyek a források egymás közötti összefüggéseit, az eltérések és átfedések mennyiségét mutatják ki. Ha figyelembe vesszük, hogy térben és időben igen szűk határokról van szó, ezek hozzájárulhatnak a korabeli információáramlás folyamatának és sebességének pontosabb megismeréséhez. Az egész dolgozatot jellemzi a statisztikus szemlélet; a tárgyhoz képest szokatlanul sok a táblázat, a szám és a számítás. Ezt

feltétlenül pozitívumnak kell tekintenünk, azonban az is igaz, hogy az adatokból levonható következtetések sokszor hiányoznak. Ezt nyilván a szerző is tudja, mert kifejezi azt a szándékát, hogy néhány fejezeten még tovább kíván dolgozni.

A közölt adatok és kimutatások lehetőséget adnak a jegyzékekben rögzített epizódok társadalomtörténeti hasznosítására. Az ember azt hinné, hogy a csoda azon kevés jelenségek közé tartozik, amelyek nem ismernek osztálykülönbséget. Sőt, hogy elsősorban az alsóbb régiókat érinti, elvégre leginkább ezekben merülnek föl olyan problémák, amelyeket önerőből nem lehet megoldani, amelyeken csak az Ég segíthet. Úgy látszik azonban, hogy ez nem így áll. A sírnál történt események a legnagyobb hatást természetesen a környékre gyakorolták, a csodák harmadrésze a helybelieken segített, de nyomban utánuk néhány távolabb fekvő gazdag város következik, Szeged, Csongrád, Buda. Mintha tehát a lakosság mozgását nemcsak a távolság szabná meg, hanem bizonyos mértékig az anyagi helyzet is. Ugyanerre mutat a megsegítettek társadalmi helyzetének elemzése: a 156 ismert állású, foglalkozású között a túlnyomó többség, 49 nemes, 26 egyházi személy, tízen fölül vannak a kereskedők, szűcsök, szabók, nagyobb számban akad castellanus, deák, familiáris, varga. Másokkal (mészáros, molnár, kőfaragó, festő, kovács, halász és a többi) 1–2 esetben találkozunk. Úgy látszik, hogy a részvételhez egy bizonyos műveltségi szintet is el kellett érni. Erre mutat az is, hogy a szerencsések között 64 % a férfi és csak 36 % a nő. Valószínű, hogy a legalul tengődőknek módjuk sem volt a sír fölkeresésére, de információ hiányában késztetésük sem. Andrić nemzet-

közi összehasonlító adatokat is közöl, amelyekből ugyanez olvasható ki. Egy recenzió keretei természetesen nem adnak lehetőséget a téma részletesebb taglalására,

de arra igen, hogy a könyvben rejlő lehetőségekre felhívjam a figyelmet.

Kulcsár Péter

EDIT SZEGEDI: GESCHICHTSBEWUSSTSEIN UND GRUPPENIDENTITÄT. DIE HISTORIOGRAPHIE DER SIEBENBÜRGER SACHSEN ZWISCHEN BAROCK UND AUFKLÄRUNG

Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2002, 450 l. (Studia Transylvanica, 28).

A Studia Transylvanica című sorozat köteteként jelent meg a fenti címmel Szegedi Edit eredetileg *Tradition und Neuerung in der siebenbürgisch-sächsischen Historiographie vom Barock bis zur Aufklärung* cím alatt, Teodor Pompiliu vezetése alatt készült disszertációja. Az értekezés igen ambiciózus és igényes munka, s talán a disszertáció követelményeinek is megfelelni akarván úgy foglalkozik közel két évszázad erdélyi szász történetírásával, hogy széles európai háttérrel értelmezi a kutatásai középpontjában álló jelenségeket. Egy személyes mozzanatokat is tartalmazó bevezetés után kutatástörténeti áttekintés következik, majd nagy és jól tagolt fejezetek foglalkoznak a 17. századi európai és erdélyi helyzet általános bemutatásával (*Umbruch in Europa im 17. Jahrhundert*), illetve a történetírás európai tendenciáinak (*Die europäische Geschichtsschreibung im 17. Jahrhundert*) felrajzolásával. Ezután tér át könyvének tulajdonképpeni tárgyára, amelyet két új nagy fejezetben dolgoz ki: *Die Grundlegung der siebenbürgisch-sächsischen historiographischen Tradition*; *Die siebenbürgisch-sächsische Geschichtsschreibung vom Barock zur Aufklärung*.

A történeti és eszmetörténeti háttérrel felvázoló fejezetek arról tanúskodnak, hogy Szegedi Edit sokat olvasó, s olvasmányait világosan elrendezni tudó eruditus történész. Soknyelvű olvasmányanyag alapján igen plasztikusan rajzolja fel a szakirodalomban oly gyakran hangoztatott 17. századi válságjelenségeket. Nagyon jól sikerült alfejezetekben szól a kultúra különböző színtereiről, az állam és egyház viszonyáról, a korszak végén egyre markánsabban jelentkező *Entkonfessionalisierung* kísérőjelenségeiről. Ugyanez vonatkozik a 17. századi Erdély politikai életét bemutató alfejezetekre: jól megformált részleteket olvashatunk az erdélyi szászok kultúrájáról, az ebben a közösségben intenzíven jelentkező eszmei törekvésekről. Egészében véve azonban ennek az első nagy egységnek meg kell küzdenie a túlságosan nagyot markolás veszélyeivel. Hajlamos vagyok ezzel magyarázni a túlságosan általános, s helyenként banális vagy anakronisztikus megállapításokat. Ilyennek gondolom annak folyamatos hangsúlyozását, hogy a kora újkori Erdély társadalma „teozentrische (oder eher) ekklesiozentrische Gesellschaft” volt. El tudom képzelni, hogy a benyújtott disszertáció esetében követelmény volt a szűkebb téma ilyen tág keretek közé he-

lyezése, ám a német nyelvű monográfia összeállítása során már el lehetett volna tekinteni ezektől a keretektől, illetőleg számot kellett volna vetni azzal, hogy kik is a *Studia Transylvanica* sorozatban német nyelven megjelenő szöveg olvasói, a könyv elsődleges címzettjei. Logikus lett volna tehát az európai helyzetkép szinte teljes mellőzése és az erdélyi fejlemények részletesebb bemutatása. Kisebb mértékben vonatkozik ez a megállapítás az európai történetírás 17. századi tendenciáit felvázoló második nagy fejezetre is. Rendkívül jól sikerült, igen frappáns, szinte tankönyvbe illő portrék és részletek (ilyen pl. a Bossuet- vagy Thuan-életrajz és -portré) váltakoznak kevésbé sikerült, nagyon vázlatos vagy elnagyolt egységekkel (Hobbes-, Puffendorf- vagy Spinoza-alféjezet). A téma rendkívül tágas és szerteágazó voltából is következik, hogy a gazdag és soknyelvű szakirodalmat mozgató szerzőnél itt már komolyabb hiányosságok is kitapinthatók. Talán a *Das humanistische Erbe* fejezet feltűnő soványsága is magyarázható azzal, hogy néhány alapvető tétel is hiányzik a bibliográfiából. Ezek közé tartozik E. Kessler alapvető 16. századi (részben az *ars historica* körébe tartozó) szövegeket hasonmás kiadásban közlő antológiája. A nagyon sok jó megfigyelést, bizonyos fejlődési folyamatok plasztikus bemutatását méltányolva is említést kell ugyanakkor tennünk az alféjezetnek három koncepcionális hiányosságáról. Az első az *ars historica* műfaj szinte teljes figyelmen kívül hagyása. Szerzőnk úgy mutatja be a történetírásnak az itáliai humanizmussal megindult átalakulását, hogy szinte csak alkalmilag csúszik ki tolla alól egy-egy megállapítás a történetírás mibenlétéről szóló reflexiókról, ezek

belső fejlődési tendenciáiról, s így arról sem találunk semmit monográfiájában, hogy Magyarországon milyen recepciója volt ennek az elméleti irodalomnak. Igen jellemzőnek kell tartanunk, hogy Jean Bodin ebben a műfajban megkerülhetetlen *Methodusa* nem kap részletes bemutatást, s így persze azt a kérdést sem teszi fel, hogy születtek-e Magyarországon és Erdélyben hasonló szövegek. Mivel a szakemberek szinte axiómának tekintik, hogy a kelet-közép-európai térség nagyon szegény az ilyen típusú metaszövegekben, említésre méltó, hogy Zsámboky János vagy Szikszai Fabricius Balázs tollán keletkeztek ilyen, a magyar irodalomtörténészek által elemzett és számon tartott szövegek, sőt egy újabban előkerült Szamosközi István-értekezést sem lehet jelentéktelennek tartanunk. A bevezetésnek ez a hiányossága néhány fejezetben nagyon megbosszulja magát. Georg Kraus *Siebenbürgische Chronik*jának értelmezése során például részben az újabb magyar kiadás bevezetőjére támaszkodva olvashatunk ugyan valamit arról, hogy Kraus mit merített a padovai történeti iskolától, ám ennek a történeti iskolának a bemutatása a nemzetközi tablóból kimarad, s így ezek a bekezdések nem kapják meg megfelelő helyüket a könyv kompozíciójában. De még ennél is fájdalmasabbnak érezzük ezt a hiányosságot a könyv zárókövetkeztetéseit olvasva, ahol (425) azt találjuk, hogy az erdélyi magánkönyvtárak legújabb vizsgálatai szerint a 17. században megnőtt a fogékony-ság a történetírás elmélete és módszertani újításai iránt, s hogy ebben a megélénkülésben Bodin történetfilozófiája volt a kiindulópont.

Másfelől az európai tendenciák bemutatása során talán arra is tekintettel lehetett

volna lenni, hogy milyen irányzatoknak és műveknek volt erős recepciója az erdélyi írásbeliségben. A Bodin-példa ebből a szempontból is beszédes. Szegedi Edit teljes joggal hangsúlyozza két ízben is (325, 326) annak fontosságát, hogy Johann Tröster hivatkozik Bodin *Methodus*ára, ám az említett hiányosságok, Bodin jelentőségének elhallgatása következtében a levégekben lógnak ezek a megállapítások. A magunk részéről tehát szívesebben látnunk volna egy olyan második fejezetet, amely a mégiscsak jobban ismert, korszakos jelentőségű, nagy személyiségek (Hobbes, Puffendorf, Spinoza, Richard Simon, Pierre Bayle) rovására részletesebben szólt volna azokról a kisebb jelentőségű, de a 17–18. századi erdélyi iskolai oktatásba bekerült szerzőkről, akiknek recepciója – milyen beszédes tény – alkalmanként jóval erőteljesebb volt, mint a legnagyobbaké. A monográfia 56., 59. és 72. lapján például azt olvashatjuk, hogy Christoph Cellarius jelentős tettet hajtott végre, amikor 1685-ben megjelent művében antik, középkori és újkori szakaszra osztotta fel az emberiség történelmét, majd szerzőnk arról ír (385), hogy Johann Filstich *Tentamen historiae Vallachicae* című munkájának felosztása a Cellarius által kidolgozott elvet követi, sehol sem olvashatunk azonban sem Cellarius pályájáról és fontosságáról, sem az erdélyi recepció útjáról. Hozzá hasonlóan gyakran szerepel magyarországi és erdélyi könyvtárak és kéziratárak régi anyagában az a Georg Horn, akinek *Brevis introductio in historiam universalem* című művéről egyetlen mondatot sem olvashatunk Szegedi Edit monográfiájában. Mivel a szerző ismeri az erdélyi olvasmánykultúrára vonatkozó forráskiadványokat és kutatásokat,

arra kell gondolnunk, hogy további feladatnak tartja az ebből adódó tanulságok levonását. Ez ellen nincs kifogásunk, hiszen nem lehet minden munkát egyszerre elvégezni, ám helyesnek láttuk volna, ha erről a korlátozásról ír valamit a könyv bevezetőjében. Az iméntiekben nem is azt kívántuk hangsúlyozni, hogy nem használja fel az összehozható adatok teljességét, hanem a nemzetközi tendenciákról és az erdélyi törekvésekről írottak következtetésebb és feszebb összedolgozását hiányoltuk. Egy ilyen összedolgozás kiszűrte volna a felesleges ismétléseket is (a pietizmust például kétszer mutatja be a 44. és a 200. lapon), s talán elkerülhető lett volna néhány problémakör nagyon gyors és könnyű kezű elintézése is. A humanista tradíció fentebb szóvá tett kezelése mellett ilyennek gondolom Cellini, Petrarca vagy Galeotto Marzio végtelenül leegyszerűsített emlegetését (152–153).

A könyv legfontosabb és legjobb része a fő témát kidolgozó negyedik fejezet. Nem mernénk azt állítani, hogy egyformán színvonalas minden részlete, hiszen problematikus vagy vitatható megállapításokat idézhetnénk ezekről az oldalakról is, de azt igenis állíthatjuk, hogy az európai és a magyarországi szakemberek számára is sok meglepetést tartogató, érdemben és főleg kimerítően még nem tanulmányozott és rendkívül érdekes írásbeliség tárul fel a monográfia e lapjain, amelyeknek érdekfelesztő gondolatmenetei arra ösztönözhetik az olvasót, hogy elolvassa ezeket a részben kéziratban maradt, részben nyomtatásban is megjelent szövegeket. Szegedi Edit a 16. századi előzményekig visszanyúlva, nagyon jól megválasztott idézetekkel dolgozva rajzolja fel a legfontosabb tendenciákat. Lényeges megállapításokat olvasha-

tunk a magyarországi szakemberek által talán legjobban ismert Christian Schesäusről is, de még fontosabbak a több generáció által évszázadokon keresztül tovább írt *Album Oltardianum*-ról (1526–1659) vagy a *Chronicon Fuchsio–Lupino Oltardinum*-ról írottak. Ugyanez vonatkozik a brassói és a szebeni falchrónikák bemutatására. Nagyon jelentősnek tarthatjuk, hogy még a valamelyest ismert munkák esetében is fontos információkat kapunk a korabeli kéziratokról is, s így a mű végén közölt bibliográfia, s különösen a *Források* című része fontos segédeszköze lesz a további kutatásnak is.

A munka gerincét adó nagy fejezetből három alfejezetet, illetőleg témakört tartok föltétlen kiemelendőnek. Az egyik az a mintegy 60 lapnyi egység, amely Georg Kraus nemrégien teljes terjedelmében magyarul is megjelent *Siebenbürgische Chronik*-jával foglalkozik. (Vogel Sándor fordítása Várkonyi Ágnes bevezetőjével *Erdélyi krónika* címmel 1994-ben látta meg a napvilágot.) Bizonyos, hogy ez a jól megválasztott idézetekkel dolgozó, s egy-egy részlet tartalmát is nagyon szemléletesen összegző rész arra is képes, hogy a kérdéskör nemzetközi szakemberei számára is érzékeltesse ennek a szerzőnek a rendkívüli fontosságát. De különösen képessé teszi erre az a szemlélet, amely R. Várkonyi Ágnes említett bevezetőjéhez csatlakozva a nemzeti elfogultságok programszerű félretolására törekedve igyekszik kijelölni Kraus helyét a 17. századi történeti irodalomban. Nagyon meggyőző érvelésben mutatja itt be szerzőnk, hogy miképpen érték el Kraust is azok a magyarok megnyilatkozásaiban már a 17. században is felbukkanó sztereotípiák, amelyek a szászok politizálását így vagy úgy a Habs-

burgokhoz húzónak vagy a szűkkeblű nemzeti önzés bástyái mögül kitekinteni nem tudónak láttatták. Azok a sorok, amelyekben Szegedi Edit árnyaltan mutatja be, vajon miképpen kapcsolódhatott össze a segesvári történetíró gondolatvilágában a lehető legszerveesebben a nagyon is büszke szász öntudat és a nem kevésbé intenzív erdélyi identitástudat, a könyv legsikerültebb lapjai közé tartoznak. Ráadásul a szerző arra is vállalkozik, hogy az egyik legszenvedélyesebb 17. századi magyar író, Szalárdi János és Kraus egy-egy szövegrészletét is összehasonlítsa, s itt különösen az a meggondolkodtató, amiképpen a szász történetíró soraiból a városi ember szemléletének rendkívül karakterisztikus vonásait bontja ki.

A további fejezetek részletező bemutatása helyett hadd emeljem ki két téma nagyléptékű és szemléletes felrajzolását. Az egyik esetében azzal ismerkedhetünk meg, hogy miképpen alakult ki az erdélyi szászok vezető szerepet betöltő egyházi és világi köreiből egy rendek feletti össz-erdélyi identitástudat. A monográfia e kérdéskörrel foglalkozó egyik részlete magyarul is megjelent a *Limes* című folyóirat 2002/1. számában *Báthory István és az erdélyi szászok történeti, politikai tudatának kialakulása* címmel. Ez a cím jelzi is a fő tételt: Báthory István trónra kerülését követően gyorsul fel ez a folyamat, mivel a katolikus uralkodó erdélyi trónra kerülése szinte kibékülést hoz a szász nemzet és a fejedelemség között. Az erdélyi felekezeti viszonyok egészét illetően is rendkívül fontos ez a megállapítás, hiszen visszafelé nézve megvilágítja, milyen elemi erejű volt az önmagukat ortodox evangélikusként meghatározni akaró vezető körökben a rettegés és viszolygás a

kálvinista, majd ariánus János Zsigmond fejedelem és környezete esetleges térítő akcióitól. Másfelől egy újabb szempontból világítja meg, hogy Báthory valláspolitikájában mennyire messzire ható érvénnyel tudott találkozni az eretnekek között mégiscsak a legelfogadhatóbbnak tartott evangélikus ortodoxia támogatása az államalaksulat békéjére, nyugalomára és nemzetközi elfogadottságára hivatkozó érveléssel.

Szerzőnknek a romantikus nemzeti és a leegyszerűsítő marxista elképzelésektől viszolygó szemlélete a leginkább talán azokban a szövegrészekben teljesedik ki, amelyek az erdélyi szász nemzet genealógiájára, a politikai szerep történeti indoklására vállalkoznak. A föltétlenül szükségesnél talán kicsit többször marasztalja el verbálisan is ezt a Kelet-Közép-Európában minden közösségben törvényszerűen felbukkanónak tekintett s a gondolkodást megbénító kliséket és sztereotípiákat produkáló veszedelmet, ám ez az idegenkedés szerencsére főleg annak tárgyyszerű bemutatásában nyilvánul meg, hogy a Melanchthon és Caspar Peucer műhelyében megfogalmazott történeti, egyháztörténeti megfontolásokból kiindulva miképpen jelenik meg és módosul a szászság erdélyi létét történeti érvekkel legitimálni akaró elképzelés. Szerzőnk szerint szinte a teljes 16. században visszhang nélkül maradt a wittenbergieknek az az elmélete, hogy a szászok azonosak lennének a Noé fiai közül Sémre, majd Aramra és Geterre visszavezethető gótokkal. Úgy látja, hogy Albert Huét szebeni királybírónak az 1591-es gyulafehérvári országgyűlésen elmondott híres beszéde alkalmazta először (itt még a védekezés pozíciójából) ezt az elképzelést, s a gótokat immáron a dákokkal is azonosítva és a szászok bennszü-

lött voltára hivatkozva utasította vissza a magyar nemességnek azokat az érveit, hogy ők csupán vendégek, újonnan érkezettek és bevándorlók lennének (*hospites advenae et peregrini*). Szegedi Edit körültekintő és plasztikus képet rajzol fel arról, hogy Georg Kraus, Matthias Miles, Johann Tröster vagy Lorenz Töppelt tollán miféle módosulásai alakultak ki ennek az alapsémának, s miképpen épülnek be ezekbe a víziókba a korábbi, 16. századi szolidabb, a szászokat Nagy Károly vagy II. Géza magyar király által a 12. században betelepítettnek gondolt elképzelések. A monográfia részletesen foglalkozik ugyanakkor e koncepció legargumentáltabb „belső” kritikájával, Valentin Franck von Franckenstein *Breviculus originum nationum et praecipue saxonicae in Transilvania* című munkájával. Ő nem fogadta el azt a változtatást sem, amelyet Lorenz Töppelt II. Andrásnak a szászok részére 1224-ben kiadott oklevelében, az ún. *Andraneum* szövegében eszközölt, aki szerint a szövegben nem az állna, hogy behívták őseiket (*vocati*), hanem az, hogy adományban részesítették őket (*donati*). Szerzőnk a mögöttes politikai applikációkat sem elhallgatva, egy új, eszményeihez nyilvánvalóan közelebb álló szemlélet letéteményeseként méltatja és mutatja be Valentin Franck munkáját.

Szerencsére néhány alfejezet erejéig megmarad a régi szemlélet további részletezésénél is, s így páratlanul izgalmas panorámát kapunk arról, hogy ez a múltkeresés miképpen van jelen a szászok egyháztörténeti munkáiban. Ha ugyanis őseik nem jöttek, hanem olyan bennszülöttek Erdélyben, akik már a kereszténység korai évszázadaiban is itt voltak, akkor szembe kellett nézniük azokkal a korai

egyháztörténetészeknél olvasható megállapításokkal is, amelyek szerint a gótok Áriosz követői lettek. A régiségnek áldozva Georg Haner vagy Martin Schmeizel el is ismerte ezt, s természetesen abban találtak vigaszt, hogy a náluk későbbben jött magyarok és székelyek viszont pogányok voltak. (A kevésbé „átszellemült” Schmeizel nem zárja ki, hogy a szászok között is lehettek olyanok, akik visszaestek a pogányságba.) Rendkívül fontosnak tartom, s Szegedi azt is meggyőzően mutatja be, hogy mindez együtt jár a reformáció szerepének újraértelmezésével is, amelyet egy Szent Istvánnal megkezdett, de következetesen végig nem vitt reformációs folyamat betetőzésének tekintettek. Nincs mód arra, hogy itt akár csak felvillantsam: a monográfiában leírtak hallatlan fontosak a további erdélyi felekezetek történeti reflexiói kontextusa szempontjából, ezért csupán jelzem: az evangélikus szászok múltkeresésének ezek a dokumentumai együtt olvasandók mindazzal, ami a többi felekezetben részben a most említett munkákat megelőzően, részben folytatás gyanánt a 18. században a múltteremtő igyekezet jegyében történt. Az esztörténeti párhuzamosságok és érintkezések lenyűgözően érdekes világa tárul majd fel a latin, német és magyar szövegek együttes olvasója előtt.

Az ilyen kutatásokra való ösztönzés tehát óriási értéke ennek a monográfiának, amelynek szerzője sok tekintetben már eddig is figyelt az erdélyi szászokon kívüli fejleményekre. Ha azonban azt mérlegeljük, hogy mennyire használta fel könyvében a témájával nem csupán érintkező magyarországi tudományosság újabb eredményeit, akkor igencsak ellentmondásos kép bontakozik ki előttünk. Láthatóan

jól ismeri és használja az erdélyi magyar történészek forráspublikációit és dolgozatait, ám a magyarországiak felbukkanása és kezelése tele van esetlegességekkel. A sztereotípiák elleni említett küzdelemben többször hivatkozik R. Várkonyi Ágnesre, s megdorgálja Balogh F. Andrászt azért, mert a szövegösszefüggésekből kiragadva értelmezi Johann Tröster *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia* című művét. Heltai Gáspár krónikájáról Nemeskürty István tanulmánya alapján szól, Gunst Péter monográfiáját használja a magyar történetírás reneszánsz kori történetére vonatkozóan, s Font Zsuzsa publikációit is hasznosítva szól a pietizmus recepciójáról az erdélyi szászok között. Nyilvánvalóan kiegyensúlyozatlan ez a kép, s hosszú listáját tudnám adni azoknak a szövegkiadásoknak és feldolgozásoknak – Csonka Ferenc Schesaeus-, Vásárhelyi Judit és Jankovics József Bethlen János-kiadásától elindulva Bene Sándor, Heltai János, Kosáry Domokos, Máté Györgyi dolgozataiig, amelyek felhasználása tanácsos lett volna.

Magyarországi kutatóként ugyanakkor egyszerűen megmagyarázhatatlan számomra, miképpen lehetett erről a témáról írni Bartoniek Emma és Kulcsár Péter munkáinak ismerete nélkül. (Bartoniek Emma neve csak úgy szerepel a monográfiában, mint akire R. Várkonyi Ágnes hivatkozik a Kraus-kiadás bevezetőjében, Kulcsár Péternek pedig még ezt a közvetett hivatkozást sem sikerült elérnie.) Mivel Szegedi Edit tudomásunk szerint kapcsolatokat ápol erdélyi és magyarországi szakemberekkel, hajlok arra, hogy ezeket a konzulenseket is felelőssé tegyem ezért a súlyos hiányosságért. Vagy még mindig ott tartanánk, hogy nem sikerült hozzájutni a munkáikhoz?

Világos mindenesetre, hogy a humanista történetírás fentebb szóvá tett felszínes kezelésétől megóvta volna a monográfus Kulcsár Péter szövegkiadásainak és dolgozatainak ismerete, míg Bartoniek Emma lassan négy évtizede íródott, nagy és alapos összefoglalása (*Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, kézirat gyanánt, Bp., 1975) kiindulópontul szolgálhatott volna több fejezet számára. Nem egyszerűen arról van szó, hogy értelmezési szempontok maradtak így látókörön kívül, hanem nem vehette figyelembe azokat az elemi textológiai-filológiai összefüggéseket sem, amelyeket néhol csupán jelez, másutt viszont nagyon is alaposan körbejár a hazai szakmai közvéleményben joggal megkerülhetetlennek tartott feldolgozás. *Hazai német történetírók* címet viselő fejezete például csak úgy ontja a Kraus vagy Töppelt forrásaira vonatkozó megállapításokat. Vitája és megbeszéltnivalója is lenne Szegedinek Bartoniekkal, hiszen a magyarországi szerző azt állítja, hogy Frölich Dávid *Das uralte Deutsch–Ungarische... Landsmann*-ja fogalmazta meg először azt az elképzelést, hogy a dákok Erdély germán őslakói lennének, s Tröster és Töppelt ebből a műből merített a későbbiekben. Szegedi Editnél – mint a fentiekben láttuk – Huet volt a kezdeményező, s meg is fogalmazza, hogy a szász királybíró által kezdeményezett elmélet a későbbiekben Frölichen keresztül csak visszatért Erdélybe. Mielőtt bárki leszólná ezt az avítnak látszó elsőségkeresést, sietek leszögezni, hogy ennél jóval többről van szó, úgy vélem, arról, hogy mennyire volt intenzív és mindennapi az eszmetörténeti érintkezés a hazai németiség két nagy csoportja, a zipserek és a szászok között. Talán ez a példa is mu-

tatja ugyanakkor, hogy a további kutatási programok összeállítása előtt Bartoniek és Szegedi szövegeit – ha megkésve is – érdemes lesz most már találkozgatni.

Befejezésül néhány technikai jellegű észrevétel. Azt mondtuk, hogy a kötet végén közölt bibliográfia fontos segédeszköze lehet a további kutatásoknak. Apróbb hiányosságok azonban ebben is akadnak. Helyesebb lett volna minden esetben az eredeti művek címét felvenni, s legfeljebb csak ezt követően feltüntetni a modern antológiákban szereplő címváltozatokat. Bojti Veres Gáspár tehát a *De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen* szerzője volt, s nem a Veress Dániel által kiadott antológiában (*Emlékezetül hagyott írások*) szereplő *Bethlen Gábor tetteiről* című műé. Félrevezető tehát a különféle címek mechanikus átvétele ebből a szöveggyűjteményből. Ott ugyanis legalább a jegyzetek elmondják, hogy Keserői Dajka Jánosnak nincs *Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei* című műve, csupán David Pareushoz intézett híres levelének egy részletét adják ezen a címen, a külföldi olvasót azonban félrevezetheti a 20. századi szerkesztői címadásoknak az átvétele. Nagyon helyeslem egyébként, hogy a szerző feltüntette az ebben és a további antológiákban szereplő magyarításokat is, ám a következetesség megkövetelte volna, hogy ez minden esetben megtörténjék. A tanulmányok visszakeresését megnehezíti, hogy a bibliográfia nem veszi fel külön tételként a tanulmánykötetek címét, így esetenként nagy munkába kerül ezek azonosítása. A nagyon hasznos névmutatóban is akad néhány hiányosság: a legsajnálatosabb az, hogy a latin nyelvű idézetek névanyagát nem vette fel.

Balázs Mihály

**KILIÁN ISTVÁN: A PIARISTA DRÁMA ÉS SZÍNJÁTÉK
A XVII–XVIII. SZÁZADBAN. ISKOLAI SZÍNJÁTÉKAINK TÉMARENDJE
EGY REPREZENTATÍV JEZSUITA MINTA ÉS A TELJES PIARISTA
FELMÉRÉS ALAPJÁN**

Budapest, Universitas Kiadó, 2002, 429 l.

Ez a monográfia Kilián István eddigi életművére teszi föl a koronát, hiszen – mint a könyv irodalomjegyzékéből is kiderül – a szerző 1967 óta publikál a 18. századi iskolai színjátszással kapcsolatos tanulmányokat. Kutatási területe kezdetben a mai Magyarország északkeleti felére terjedt ki, majd pedig az 1980-as évektől megkezdte a piarista iskolai színjátszással kapcsolatos adatok gyűjtését az ország teljes területéről. Ennek végeredménye *A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma* című sorozatban 1994-ben megjelent piarista adattár volt, amely ennek a monográfiának is alapját képezi.

Kilián István azonban többre vállalkozott annál, mint hogy az adattárban föltárt adatokat tematikai szempontból elemezze. A kötet első, méghozzá igen terjedelmes része ugyanis párhuzamként öt jezsuita iskola (Nagyszombat, Pozsony, Székesfehérvár, Eger, Sárospatak) színpadának tematikáját és közönségét mutatja be, ami annál értékesebb, mivel a jezsuita színház-történeti adatokat összegyűjtő Staud Géza nem foglalta össze kutatási eredményeit. A szerző ezeket a fejezeteket az 1970-es és az 1990-as években önállóan megjelent tanulmányai alapján állította össze. Talán érdekesebb lett volna azonban ezeket jobban összefésülni, mivel kissé zavaró, hogy egyes adatok hasonló összefüggésben akár három-négy helyen is említésre kerülnek.

A kötet következő fejezetei az egyes piarista iskolák színjátszását mutatják be

alapítási sorrendben. Ezek a fejezetek a kötet igazi újdonságai, hiszen ilyen részletes elemzések és ismertetések egy-két iskola kivételével (Podolinról, Kissebenről és Nyitráról a szerzőnek már korábban megjelentek tanulmányai) még nem készültek. Sajnos azonban nem kapunk arra választ, hogy a magyaróvári, szentannai és kőszegi iskolák színjátszása miért maradt ki ebből a kötetből is, csakúgy, mint az 1994-es adattárból. Pedig a magyaróvári iskola nem is régen megjelent története szerint például 1762-ben egy *Judit és Holofernes* című darabot adtak elő az iskola diákjai (MIHÁLY Ferenc, SZAKÁLY Ferenc, SZIRÁNYI Péter, *A 250 éves mosonmagyaróvári gimnázium története*, Mosonmagyaróvár, 1989, 29).

Minden egyes piarista iskolai színpad ismertetése előtt rövid bevezető olvasható az iskola, illetve a város történetéről, etnikai és vallási viszonyairól. Ezek azonban olyan részletekre is kitérnek, amelyeknek a színjátékhoz kevés köze van (pl. a város nevének okleveles előfordulásai), miközben talán fontosabb részleteket homályban hagynak. Több szót érdemelt volna például a konviktusok és az iskolák viszonya, vagy például az, hogy Privigyén működött a magyar rendtartomány noviciátusa is, amelynek növendékei szintén adtak elő darabokat, mint például Kácsor Keresztély *Rosáját* (157–158). A szerző demográfiai adatokat is közöl az egyes városokról, ám érthetetlen, hogy ezeket miért Fényes Elek 1851. évi geográfiai szótárából, valamint a

Révai nagylexikonból merítette, mivel ezek néhol alig, máshol pedig egyáltalán nem fedik a 18. századi viszonyokat. Például Vácott az 1851. évi 2300 református helyett a 18. században egyetlenegy sem élt, mivel a püspök-földesúr kitiltotta őket, és ugyanígy Debrecenben az 1851. évi 2000 fő helyett 100–150 évvel korábban csupán 2–3 állami tisztviselő családjá alkotta a katolikus egyházközseget. Érdeemes lett volna tehát korábbi összeírásokat, kánoni vizitációkat vagy helytörténeti munkák adatait fölhasználni.

Ráadásul az iskolatörténeti összefoglalókban számos pontatlan, félreérthető megfogalmazás is található. Íme néhány példa. Podolinban a kezdetkor nem lengyel piaristák telepedtek le (135), hanem morvák, sziléziaiak, magyarországi szlávok (szlovákok) és németek, akik Leipnikből menekültek Lengyelországba. Az 1720-as évek privigyei tanárai pedig szintén nem lengyelek voltak (156), hanem morvák, csehek és szlovákok. (Viszont véleményem szerint a podolini piaristák színjátszását 1692 után magyarországi szempontból akár figyelmen kívül is lehetne hagyni, mivel ez a rendház 1782-ig rendi és kulturális értelemben egyaránt Lengyelországhoz tartozott.) Pálffy Pálné nem csak „akart” jezsuitákat hozni a bajmóci uradalomba (147), hanem 1661–1662 között valóban működött ott egy jezsuita misszió. „Szászország primásérseke” viszont sohasem járt Privigyén (159), mivel ilyen tisztség nem létezett, hanem a szász hercegi családból származó Keresztély Ágost esztergomi érsek támogatta az iskola 1714. évi előadását. A szentgyörgyi ingatlanokat átvevő piaristát nem Bojár Antalnak (167), hanem Baiar Andrásnak hívták. Mosel Antal Pestnek nem polgármestere (219), hanem szindikusa volt.

Az iskolák bemutatása után a szerző külön fejezetet szentel a legjelentősebb piarista színpadi szerzőknek Moesch Lukácstól Simai Kristófig. Itt is akad azonban korrigálni való. Fris György nevű piarista ugyanis sohasem létezett (318–319), hanem a szóban forgó darabot Száraz György (Georgius a S. Catharina, báró Száraz György személynök fia) írta. A tévedés a rövidített „Frater” szó félreolvasásából eredhet.

A pontatlanságok annak is köszönhetők, hogy a piarista rendtörténet ma még meglehetősen ingoványos terület. A rend történetére vonatkozó források ugyanis „mozgó talajt” jelentenek, hiszen a magyar rendtartomány levéltára még inkább csak fölmért, mint rendezett állapotban van, a magyarországi rendházak államosított iratainak visszaadása még mindig nem történt meg, a szlovákiai állami levéltárak a közelmúltig többszöri átszervezés alatt álltak, a romániai piarista iratok pedig csak mostanában kezdenek előkerülni rejtékhelyeiről. Mindehhez hozzájárul a számos „széttört” fond, amely plébániákra, állami és egyházi levéltárakba szóródott szét. Így ez a monográfia is közöl az 1994. évi adattárhoz képest új adatokat, például a rózsahegy (270–273) vagy a veszprémi (329) színjátékokról.

Mindez nagyban emeli Kilián István munkájának értékét, ám – sajnos vagy szerencsére – azt is jelenti, hogy ez a monográfia nem biztos, hogy teljesen végleges eredményeket tartalmaz. Az esetleges új források azonban biztosan nem fogják alapvetően módosítani Kilián István munkájának legfontosabb eredményeit, főként a gondosan összeállított tipológiai statisztikákat és ezek alapján azt a megállapítást, hogy a jezsuita és még inkább a piarista

iskolák színpadain túlnyomórészt világi jellegű előadásokat láthatott a közönség, mivel ezek elsősorban nevelési-oktatási, illetve reprezentációs célokat szolgáltak és a kegyesség vagy hitvédelem, illetve a hitterjesztés csak másodlagos elemek voltak. A két rend közötti legfontosabb különbség abból állt, hogy a piaristák a nevelést még inkább előtérbe helyezték, mint a jezsuiták, a reprezentációhoz pedig kisebb anyagi eszközökkel rendelkeztek. A két rend összehasonlításakor egyébként tekintettel kell lennünk arra is, hogy bár a piaristák Magyarországon – főként a korszak vége felé – a jezsuitákkal vetekedő nagyságú iskolahálózattal rendelkeztek, európai viszonylatban a két rend nem volt „azonos súlycsoportban”. Ezért támaszkodtak tehát a magyar piaristák is a nemzetközi jezsuita színpadi irodalomra.

Az összegző munka során azonban kirajzolódnak azok a területek is, ahol még további feladatok várhatnak a drámakutatásra. Alaposabb föltárára szorulnak például az iskolai színjátékokkal kapcsolatos rendelkezések, hiszen ez a monográfia sem használta föl sem a piarista tartományi káptalanok határozatait, sem SÁNTHA György alapvető összeállítását a rendalapító színjátszással kapcsolatos véleményéről (*San Jose de Calasanz*, Madrid, 1956, 1984), és elgondolkodtatóak a kötetben csupán lokálisan említett 1779. és 1794. évi tiltó rendeletek is (269, 309). Több efféle helytartótanácsi rendelet nem volt?

Új eredményeket hozhat a piarista könyvtárjegyzékek és muzeális könyvtárak kutatása, az oktatás- és zenetörténeti szempontú vizsgálat. Például Bolla Márton „éneki szerzeménye” valószínűleg jobban érthető, ha nem „lírai versegyüttesként” (306), hanem kantátaként értékeljük. Végül pedig talán egyszer előkerülnek azok a források is, amelyeket Takáts Sándor használt a 19. század végén, és kiderül, hogy miben tévedett és miben hihetünk neki.

A kötetről szólva meg kell még jegyeznem, hogy apparátusa sajnos nem teljesen felel meg az elvárásoknak. Zavaró, hogy a közvetlen források és az azokra vonatkozó szakirodalmi hivatkozások egy-egy lábjegyzeten belül nem válnak el. Néhol megelégszik a szerző saját vagy Staud Géza adattárának idézésével, máshol pedig kiírja a teljes forrást is. Például Privigyénél minden oldalon 4–5-ször szerepel, hogy „Catalogus studiosorum Collegij Prividiensis Scholarum Piarum Ab Anno Domini 1666–1752. KKL V. 174. 43.” és még néhány szakirodalmi hivatkozás, amikor elég lett volna az 1994-ben megjelent adattárra hivatkozni. Különösen bosszantó, hogy több, a lábjegyzetekben rövidítve idézett művet nem lehet megtalálni a bibliográfiában (pl. Dongó 1909, Papini 1894, Junker 1896, Filtsch 1887, Prónai 1912). Mindezek ellenére is alapvető monográfiával lett gazdagabb a magyar irodalomtörténet.

Koltai András

HOPP LAJOS: A FORDÍTÓ MIKES KELEMEN

Budapest, Universitas Kiadó, 2002, 438 l. (Historia Litteraria, 12).

Hopp Lajos posztumusz könyve 18. századi fordításirodalmunk történetét kivételesen becses és ugyanakkor sajátos fejezettel gazdagítja. Zágoni Mikes Kelemen emigrációban kifejtett, rendkívül gazdag, de az utóbbi évtizedekig jórészt kéziratban maradt munkái éppen a kitűnő tudós kutatásainak és gondozásának köszönhetően váltak hozzáférhetővé a mai olvasók számára. A fordítások kutatói előtt nem voltak ismeretlenek ezek a szövegek, és forrásaikra, stílusukra, jelentőségükre vonatkozóan számos tanulmány jelent meg a múlt század utolsó harmadától kezdve, amelyek azonban gyakran ellentmondó, téves vagy megalapozatlan feltételezéseket is közöltek. Hopp Lajos a kritikai kiadások és Mikes életútjának kutatása során megszerzett kivételes ismeretanyag birtokában könyvében teljes képet adott a 18. század egyik legjelentősebb prózaírójának fordítói munkásságáról.

A könyv első része a *Törökországi levelek*ben fellelhető fordítások bemutatására vállalkozik. Izgalmas kalandra hívja a *Leveleskönyv* olvasóit, feltárva, hogy az író milyen végtelenül gazdag forrásanyagból merített, milyen változatos módszerekkel élt, miközben ezeket a fordítási betéteket harmonikusan beleillesztette a saját szövegébe. Hopp Lajos felhívja figyelmünket arra, hogy a fordítások során milyen sokféle prózai műfajt használt Mikes művének gazdagítására, és arra is, hogy elkülönítésük az eredeti műtől nem mindig egyszerű. Nyilvánvalóvá válik az olvasó számára, hogy Mikes nemcsak gondolatai lejegyzéséhez választja a 18. század egyik legfontosabb műfaját, a le-

vélgyűjteményt, hanem az is, hogy a fordítások felhasználásakor a korszak legelterjedtebb módszerével a rövid műfajok egymásba kapcsolását illetve vegyítését is alkalmazza. A *Leveleskönyv* arra is bizonyíték, hogy a fordító Mikes itt azokat a hasznos, tanulságos és érdekes műrészleteket választja, amelyek valamilyen módon saját élményeihez kapcsolódnak és amelyekről úgy véli, „édes nénjének” elnyerhetik tetszését. Az elképzelt olvasó: a művelt, érzékeny nő kedvét keresve nagyrészt kortárs prózaírókat fordít. Forrásai a korabeli jellegzetes prózai műfajokhoz tartoznak: folyóiratok, így az angol *Spectator* francia fordítása, enciklopédiák és szakszótárak, ilyen Noël Chomel és Pierre Bayle műve, mese- és novellagyűjtemények, mint La Fontaine vagy gyakrabban Mme de Gomez, de vélhető forrásai között Hopp Lajos levelezésgyűjteményt és történeti műveket is feltár, amilyenek Bussy-Rabutin, Matteo Bandello, Fleury, de Vertot abbé munkái. A fordítások nyomán jelenik meg a műben néhány jellegzetes korabeli téma: a gyarmatosítás igazságtalanságainak elutasítása az ártatlan „vad” leány és a civilizált, de kegyetlen angol szerelmi történetében, a frivol anekdota, történeti művek híres emberek hétköznapijait bemutató részletei, természettani, mezőgazdasági ismeretek, a vallással összefüggő, érdekes események leírásai, amelyeknek vonzó formát tudott adni a fordítás során. Az első fejezet azt is bemutatja, hogy a francia nyelvű munkák kizárólagos források, mivel a latin, angol és olasz nyelvű művek hátterében is mindig fellelhető francia fordításuk, amelyet a magyar szerző használ.

Hopp Lajos alapos bemutatásai és elemzései meggyőzően bizonyítják, hogy a *Leveleskönyv*ben található fordítások összessége „egyedülálló a magyar széppróza történetében Faludi és Bessenyei előtt”.

Az önálló fordításokat Hopp Lajos könyvének következő négy fejezete mutatja be. Mikes Rodostóban készült tizenkét fordítását műfajuk szerint csoportosítja, megkülönböztetve az erkölcsnevelő értekező próza, a széppróza, az elmélkedő didaktikus kegyességi és a klasszikus történeti értekező próza területét. Az első körbe egyetlen művet sorol: *Az ifjak kalauza* című fordítást, amely a fejedelmi kamarás első fordítói kísérlete. A szöveget 1724 és 1751 között többször átvitatta és bővítette, jelentős átalakításokat is végrehajtva. Charles Gobinet pedagógiai és erkölcsnevelő munkája nagy erőpróbát jelentett a fordító Mikes számára. Az átdolgozások azt is mutatják, hogy a fordítások saját helyzetének átgondolására is lehetőséget adtak. Hopp Lajos módszeresen összeveti az eredetivel a különböző időpontokban készült fordításokat. Finom meglátásai érdekes eredményeket hoznak. Megállapítja, hogy Mikes felfogása változott arra vonatkozóan, hogyan használhatna leginkább fordításaival: először még úgy gondolta, saját gyerekei is hasznát vehetnék a könyvnek, később ezt a részt, valamint a bujdosásra vonatkozó utalásokat is elhagyta, szélesebb közönség felé fordulva. Arra is rámutat, hogy a fordító társadalombírálatára sokkal erősebb, amikor a francia szöveg mögé rejtőzhet, mint eredeti műveiben, hogy stílusát állandóan csiszolja, hogy a francia szerző által idézett bibliai szövegeknél az idős fordító igyekszik Káldi György fordítására támaszkodni.

A szépprózai átdolgozások körébe a könyv több, eltérő műfajú művet sorol. A *Mulatságos napok* Mme de Gomez 1723-ban megjelent műve alapján, kalandos cselekményű elbeszélésfűzérből készült átültetés, *Az idő jól eltöltésének módja* morális próza beszélgetés formájában Antoine de Courtin könyvéből, a *Keresztnek királyi útja* legendaszerű, dialogizált, misztikus-vallásos elbeszélés Benoît Van Haefen művének francia fordításából. Hopp Lajos ezeket tartja, különösen az első kettőt, Mikes legsikerültebb fordítói teljesítményének. A fordító válogat, rövidít, aktualizál, az eredeti műveknek nemcsak nyelvét, hanem helyszíneit, szereplőit, cselekményét is magyarosítja. A kalandos elbeszélések fordítása műfaji szempontból, de a szöveg-átalakítás és a stilisztikai elemek tudatos használata vonatkozásában is kiemelkedő eredmény.

Nem véletlen, hogy Mikes, aki Rákóczi fejedelmet szinte apjának tekintette, olyan nagy teret szentelt az elmélkedő kegyességi prózának, amellyel a könyv következő fejezete foglalkozik. Hopp Lajos itt is megpróbálja a lehetséges forrásokat feltárni, bemutatja a meditációs irodalom Mikesnél is fellelhető sajátos 17–18. századi jellegzetességeit, felhívja a figyelmet azokra a fordítói értékekre, amelyek a „költői próza motívumainak” alkalmazása terén jellemzik a fordításokat (Le Tourneux, Nicolas Mélicques művének adaptációjában). Ebben a csoportban a *Catholicisme de Montpellier* címmel híressé vált írása Rákóczi és Mikes legfontosabb grobois-i olvasmányai közé tartozott. Ez a rendkívül népszerű mű, amely a 18. századi janzenizmusban fontos szerepet játszik

és összefoglalja annak tanait és történetét (a pápai tiltás ellenére 30 francia fordítása jelent meg), Mikes sajátos fordítói erényét csillogtatja meg: egyszerűen, világosan fogalmazza meg a spirituális értekezéseket, arra törekedve, hogy különböző olvasók számára érthetővé tegye mondanivalóját.

A „klasszikus történeti értekező próza” műfaji megjelölés alatt találjuk a könyvben a Dom Calmet, Claude Fleury történeti munkáiból készült, valamint a török vallásról, politikai és katonai szervezetről szóló Mikes-fordításokat. Ezek a fordítások arra is lehetőséget adnak, hogy a könyv írója bemutassa Mikes gondolatait a különböző vallásokról és feltárja történelmszemléletének elemeit.

Hopp Lajos nemcsak áttekinti Mikes fordításait, hanem a teljes Mikes-életmű ismeretének birtokában a fordító határozott képét is megrajzolja: összeveti a fordításokat az eredetivel, aminek során finom észrevételekkel kiemeli stílusának értékeit, feltárja műfaji preferenciáit, bemutatja gondolkodásmódját, írói szándékait, rámutat az írói életmű során felfedezhető azonosságokra és változásokra. Mikes fordítói gyakorlata megegyezik a korabeli európai gyakorlattal: rövidít, aktualizál, módosít az eredeti szövegen, hogy olvasói minél több hasznát vegyék az olvasásnak, hogy saját elképzelését is meggyőzően belefoglalhassa. Nagy erénye világossága, zamatos nyelve, szép, árnyalatokban gazdag stílusa. A könyv ugyanakkor érveket szolgáltat arra vonatkozóan, hogy Mikes teljes életművét be kell illeszteni irodalomtörténetünkbe, hogy a helyére kerüljön

mint a korai magyar felvilágosodás kiemelkedő képviselője. Párhuzamokat von a korabeli és a századvégi magyarországi irodalmi és fordítási törekvések és Mikes tevékenysége között, kitér a fordító Franciaországban töltött éveinek döntő szerepére. Itt említjük meg hiányérzetünket: nem kapunk választ arra a kérdésre, hogyan juthatott azokhoz a francia könyvekhez Mikes, amelyek nem voltak meg a fejedelem könyvtárában, illetve még nem jelentek meg franciaországi tartózkodása idején. Nyitott marad továbbá, hogyan jutottak a fordítások kéziratai Magyarországra. A könyv nagy erénye ugyanakkor, hogy világos képet ad a források kiadásairól, hatásáról, kritikai feldolgozását adja a szerteágazó és gyakran ellentmondásoktól terhes szakirodalomnak, szerényen átengedve a felfedezéseket elődeinek. Közben gondol a későbbi kutatókra is: megjelöli a megoldatlan kérdéseket, amelyek újabb kutatásokat kívánnak.

„Azért is mondhatni, hogy a könyv a lelke az elmének...” – választhatnánk a fordítói életmű mottójául *Az idő jól eltöltésének módja* című mű egyik mondatát, hiszen a „haszontalan bujdosásba” töltött időben Mikes elméjét is a könyvek foglalkoztatják, de bennük látja a magyar ifjúság és a nők nevelésének és művelésének zálogát is. A korán elhunyt kitűnő tudós, Hopp Lajos könyve a Mikesről ismert eddigi képet alapvetően átformálja, de a 18. századi magyar irodalom történetének és fordítástörténetének újragondolását és átírását is szükségessé teszi.

Penke Olga

**ROHONYI ZOLTÁN: A ROMANTIKUS KORSZAKKÜSZÖB
(A POSZTKANTIÁNUS EPISZTÉMÉ: A FELBOMLÓ NEOKLASSZIKUS
KÁNON ÉS A KORA ROMANTIKA ALAKZATAI A MAGYAR
IRODALOMBAN)**

Budapest, Janus–Osiris, 2001, 276 l.

Rohonyi Zoltán legújabb könyve monográfiának is tekinthető, hiszen a legtöbb fejezet szerves összefüggésbe hozható az alcímként megjelölt témával, és tanulmánykötetnek is, amennyiben elég szembevetendő, hogy egyes fejezetek nem a bevezetésben megjelölt „kérdésirányok” szerint készültek eredetileg. A „beavatottak” szűk köre (persze) arról is tudhat, hogy akadémiai doktori értekezés gyanánt benyújtott műről van szó, a „nem beavatottak” viszont csak abból az „elszólás”-ból értesülhetnek erről, ami nyilvánvalóan csak apró figyelmetlenség számlájára írható a 205. lapon („Ungvárnémeti Tóth László maga is helyet követelne e disszertáció ökonómiájában...”).

Rohonyi Zoltán egyébként a magyar romantika-kutatások ismert és becsült szakembere, aki több mint három évtizedes pályája során egyenletesen magas színvonalon, tanulmányok és könyvek, disszertáció-témavezetés és elbírálás, szövegkiadás és szakkritika stb. formájában foglalkozott Kölcsey, Katona, Berzsenyi és mások életművével. Tudósi alkatára kezdettől fogva jellemző a filológiai alaposág és az eszmetörténeti precizitás. Elméleti érdeklődése is régi keletű: roppant ambícióval (olyik esetben több kárral, mint haszonnal, azaz túlzott mértékben) dokumentálja szaktudományos olvasottságát, több nyelven is naprakész tájékozottságát. Ha valamit ebben (a méltányos elismerésen túl) kifogásolni lehet, éppen a szinte túlzásba vitt, a kelleténél talán nagyobb mértékben

felhalmozott, hordalékszerű filozófiai ismeretanyag. (Nem kizárt, hogy némi nosztalgia homályosítja el a látást manapság, de az lehet a benyomásunk: legnagyobb irodalomtörténészeink mindig is tisztában voltak a legfrissebb elméleti eredményekkel, de ezeket szemléletükbe építették, amennyiben hasznukat látták, s nem öles idézetekkel bizonygatták felkészültségüket.) Mivelhogy azonban ez nem kizárólag Rohonyi Zoltánra jellemző metódus, hanem korjelenség, semmi okunk arra, hogy az ő rovására tegyük szót. Maradjunk tehát annyiban: komoly, igen lelkiismeretes, nagy tudású irodalomtörténész munkáját tartjuk a kezünkben, amelynek ismerete nélkül aligha foghat bárki is a 19. század első negyedének tanulmányozásához.

Érdekes és mindenki számára tanulságos a romantika standardnak tekintett, Wellek-féle meghatározásának destabilizálásáról szóló gondolatmenet, s általában a definíciós nehézségek dolgában végzett, igen körültekintő vizsgálódásai. Kitérőt céljának is eleget tesz: a Kant utáni világértési és világértelmezési rend, a posztkantiánus episztémé érvényesülését vizsgálja a neoklasszicista kánon poétikai és diszkurzív alakzataiban, s ennek révén a romantikus korszakküszőb tradíciójának felülvizsgálatát kezdeményezi. Feladatvállalása tehát részben terminológiai: az 1810 és 1820 közötti időszakot mondja posztkantiánus episztémének, amit korábban hol koraromantikának, hol a nyelvújí-

tás korának neveztek. A voltaképpeni cél azonban (természetesen) nem a periódus megnevezésének, hanem leírásának megújítása, méghozzá például a *Délsziget* fejlődéstörténeti helyére vagy Berzsenyre vonatkozóan, aki (úgymond) a retorikai allegorikusságtól a modern allegória felé mozdul el. Katona József líráját azáltal láttatja az előzményekhez képest másféleképpen, hogy benne a bensőleg osztott tudat metaforáinak és allegóriáinak tárgyiasulását az önmagára visszareflektált én képzetének tudatosulása gyanánt írja le. Kölcsey pedig a szerepek és szerepértékű hangnemek mögé húzódásra szorítja vissza a megszólalást, hogy az önmegsokszorozódással ironiába torkoltassa e korbéli költészetét. Voltaképpen ilyen és ehhez hasonló teoretikus megfontolásokat visz tovább azokban a fejezetekben is, amelyek bevallottan alkalomra készült előzményekre mennek vissza (Borbély Szilárd vagy Z. Kovács Zoltán műveinek kommentálása, illetve bírálata kapcsán születtek). Rohonyi Zoltán alaptörekvése mindeközben egyértelmű: arra keres választ, hogy „a Kant utáni bölcséleti és esztétikai-poétikai mozgásirány értelmezése paradigmátikus érvényüként tételezhető-e (mint kánonképző horizont), s analógiával jogosan terjeszthető-e ki irodalmunk korábbi szituálására úgy, hogy eközben a tapasztalat eredeti és metatörténetileg is mérvadónak látszó aktív jelentése megismerési nyereségként érvényesüljön.” (38.)

Szerzőnk így fogalmazza meg (ahogy ő mondja) „kérdésirányának megismerési nyereség”-ét: „a modernség episztemológiai alapstruktúrájához metatörténetileg is kapcsolt korszak-megközelítési keret révén maga a korszak és kanonikus megragadhatóságának elvi szerkezete nyert ér-

tékindexet kulturális tudásunk szempontjából.” (54.) Külön érdeme, hogy tartja magát ahhoz a törekvéséhez, hogy lehetőleg olyan fogalmisággal éljen, amely nem azonos az egykori olvasókéval, ugyanakkor olyasmit ragad meg, ami elvileg nem lehetett számukra elérhetetlen. Ezt annak dacára vélem értéknek, hogy Rohonyi Zoltánnál kevésbé hiszek bármely múltbeli befogadás akár hozzávetőleges meghatározásának egzaktságában, s még kevésbé ellenőrizhetőségében. Belátom viszont, hogy ilyesmire szükség lehet, hiszen ezek nélkül a gondolatmenet (mely pl. a tapasztalatszerzésnek és a tudásmegalapozásnak amúgy evidensnek tűnő összefüggését taglalja) banalitásokba torkollna. Mindenesetre többször hangoztatott hermeneutikai kiindulása jegyében a közelmúlt elméleti vitáinak számbavétele és értelmezése egyértelmű tanulságokkal jár, amint ezt *A mai fogalmi keret archeológiája I: a szemléleti hátterek* című fejezet idézendő passzusával is illusztrálhatni: „A retorikai értelmű klaszszicista allegorizáció a romantika szimbolikus és allegorikus beszédmódjának adja át a helyét, akárcsak a retorikai ironia a reflexióban megkettőződő én romantikus ironiájának. A *Féltés* vagy *A közelítő tél* Berzsenyije rejtett és nyílt »dialógus« jegyében a *Hymnus* és a *Vanitatum vanitas* közös alakzatának szövegköziséggel is jelzett ironiájú Kölcseyjének és a *Délsziget* szimbolikus struktúrájában allegorikus nyelvű Vörösmartyjának. Ez a kánon belső szerkezetét átható változás a kánonképződés immanens és explicit irányát egyaránt feltételezi, s hogy ezzel megváltozik a korszaletre irányuló szemlélet, az már magától értetődik.” (77.)

Köztudott, hogy mind az irodalom, mind a filozófia olyannyira autonóm szfé-

ra, hogy egymásra vonatkoztatásuk hol a vulgarizálás, hol a belemagyarázás veszélyével jár, Rohonyi Zoltán ilyenmű okfejtései azonban nagyon is gondolatébresztők. Kivételes erudíciója méltán váltja ki elismerésünket még akkor is, ha a gondolatmenet olykor nehezen követhetővé, máskor némileg sterillé válik. Az elméleti viták ismertetése nyilvánvalóan hasznos, hiszen ennek révén derül ki, mely terminust milyen jelentéssel kell társítanunk, s ez akkor is így van, ha sok-sok teoretikus polémia „felmondását” néha szívesen elengednénk. (Talán a különböző időpontokban készült szövegrészek összefűzéséből előálló kompozíció hozza magával, hogy az elméleti fogalmaktól hemzseggő fejtegetések mellett váratlanul metaforikus megfogalmazások is felbukkannak, pl. a 135. lapon így beszél Berzsenyiről: „Versei nem egyformán csiszolt drágakövek, vegyületük is más-más, művének egésze viszont mélytűző gyémánt csillogásával hat...”)

Akkor a legélvezetesebb olvasmány, amikor konkrét irodalomtörténeti kérdések tárgyalásába fog, s odahagyva a könyv első harmadának értelmezői nyelvét, ropant súlyú kérdésekre keres választ. A *Döbrentei Gábor: Stúdium és szerepartikuláció* című fejezet a neoklasszika romantikába hajlását a zsenielmélet előtérbe nyomulásával illusztrálja, illetve a „megfegyverezett zsenielv középpontba állítása” mellett a „nemzeti-történeti összefüggések” szem előtt tartásával. Egyébként is csak ritkán lehet pongyola, félreérthető fogalmazáson kapni. A 7. lapon írja: „Értelmezés nem létezhet időindexen kívül – hangzik a hermeneutikai maxima olyan kánonként, amelyet még a joghermeneutika sem tud megingatni.” Az, hogy időin-

dex nélküli értelmezés nincs, meglehetősen régi felismerés. Ez azonban kánonként nem hangozhat, legfeljebb axiómaként, hiszen a kánont Rohonyi Zoltán a későbbiekben a Szegedy-Maszáék Mihály (és mások) által adott jelentéssel használja. Arról már nem is beszélve, hogy a „joghermeneutika sem tud megingatni” kitétel azt a benyomást keltheti, mintha a joghermeneutika, illetve Emilio Betti képviselte ága számára ez „megingatandó” tétel volna, holott ha valami, akkor a joghermeneutika éppen kizárólag korba ágyazottan képzelhető el.

Kölcsey és Berzsenyi vitáját kritikai-hermeneutikai folyamat példájának tekinti, mint mondja, „szemben a szakirodalom intencionális egyoldalúságával” (12). A valóságban mind a szövegalkotás, mind a szövegbefogadás az intencionáltságot is magába foglaló beállítódás, merev szembeállítás aligha indokolt. Rohonyi Zoltán valóban megkísérli a két pólus (Kölcsey és Berzsenyi) egymásban való tükröztetését, ám éppen adatszerű (biográfiai) elemek segítségével, hisz a befogadói attitűdök rekonstruálása (mint korábban már utaltunk rá) fölöttébb kétséges vállalkozás. Az analógiák, vélt hatások és egybeesések (természetesen) minden kutató számára meglehetősen bizonytalan terepet jelentenek. Izgalmas például, ahogy Katona *Ilka*-bírálatából indul ki, amely szerint a monológnak „csak ott van helye, hol az indulat annyira nőtt, hogy az indulatos elfeledkezik magánlétéről és indulatának tárgyában mintegy más testet látván, az ellen indul meg nyelve.” (208.) Nagy kérdés, hogy ezt a majdnem technikai jellegű megállapítást, mely általános érvényre aligha emelhető, hiszen ettől eltérő típusú monológokról is tudunk, mennyire indo-

kolt Kant azon tételével vetni össze, mely szerint „gondolkodni annyi, mint önmagunkkal párbeszédet folytatni.” (208.)

Maga Rohonyi Zoltán is tisztában van azzal, hogy okfejtései igazságtartalmát némelyik esetben nehéz kontrollálni. Legalábbis ilyesmire utal óvatos fogalmazásmódja: „Katona József versének meghökkenítő »nem én vagyok / csak magam« (ti. »aki beszél«) kijelentését ebben a tágabb, a kanti ismeretkritika és hazai vitatói együtteseként értett kontextusában kell tehát az esztétikai tapasztalat alakulásához tartozóként és mintegy indexeként értelmeznünk, számolva a mediációs rendszer, a retorikai és poétikai hagyomány ellenállásával.” (207.) Roppant igényes erőfeszítései ilyen és hasonló kérdések tisztázására valóban a szakma élvonalában jelölik ki helyét még akkor is, ha distinkciói olykor vitára ingerelnek. Igyekszik például elválasztani a „szűkkörűen felfogott ténytisztelét”-et és a „biografizáláson alapuló pozitivistá hagyomány”-t a „szituáltság tematizálás”-ától, az értelmezői nézőpont reflektáltságától (8). Csakhogy sok esetben a kettő nem esik oly távol egymástól, hiszen a ténytisztelét és a biografizált pozitívizmus nélkülözhetetlen kiindulópont, az értelmezői nézőpont reflektáltsága pedig akaratlanul is az előbbiek által behatárolt körben tud mozogni. A történeti létezés interaktív formái ugyanis az előbbiek segítségével ellenőrizhetők és építhetők be a rendszerszerű ítéletalkotásba. Igaza van a szerzőnek, amikor azt mondja, hogy a *Bánk bán* látványosan elkülönül a neoklasszikától, baj legfeljebb azzal van, hogy mindaz, ami benne túlmutat a Dryden–Voltaire-féle neoklasszikán, az alig több, mint a gyakran neoklasszicistának mondott Schiller-dráma erőteljes Shakespeare-ha-

tással dúsított változata. (Lehet persze, hogy ez már romantikának nevezhető, tény azonban, hogy a *Haramiák* tizenhét évvel a romantika sokak által elfogadott születési éve, 1798 előtt született.) Abban is van igazság, hogy „aligha van még a felvilágosodáshoz mérhetően filozófiával telített kora művelődéstörténetünknek, mégis, paradoxálisan hangozzék bár, e kor értelmiségi képviselőinek többsége – felismerten vagy számukra rejtetten – súlyosan szenvedte meg a filozófiátlanságot: hiányzott az éppen adekvát helyzetmegragadó és leíró bölcséleti nyelv” (115). Ezzel szembeállítható az a tény, hogy a világirodalom legnagyobb költőinek-íróinak jelentős hányada nem volt filozófiailag iskolázott, és sok példa igazolja, hogy filozófiai műveltség és művészi nívó között nincs egyenes összefüggés. Az is vitatható, hogy a kor nagy költőinek, Kölcseynek, Berzsenyinek „létéhez tartozott rákérdezni a korra, s válságba jutottak, ha a választ nem tudták megfogalmazni.” Valóban találunk példát életműükben ilyesmire is, de a költőknek verseiktől, s a kornak a költőtől megoldást váró művészet koncepciójának általános érvényét joggal lehet kétségbe vonni.

Természetesen rendkívüli értéke – emellett is – a dolgozatnak a filozófiatörténeti összefüggések feltárása, amit Rohonyi Zoltán páratlan felkészültsége biztosít. Kár, hogy többnyire a sokat emlegetett és kutatott szerzők, Kant, Hegel, Herder nyomába ered, illetve nyomait veszi számba. Ha már ennyi energiát szánt a német filozófia történetének tanulmányozására, ami egyébként csak többszörös áttétellel releváns irodalomtörténetünk vonatkozásában, akkor felfigyelhetett volna (mások mellett) Johann Georg Hamannra, aki

ugyan már Kölcsey születése előtt meghalt, de mestere volt Herdernek, s Goethe a 18. század legnagyobb emberének mondta. Az egyoldalúságoktól nem mentes utókor sietett elfelejteni, hiszen Voltaire-t a század Luciferének nevezte, s vallási fordulata után a felvilágosodást szőröstül-bőröstül elutasította. Ugyanakkor igen fontos dolgokat mondott (Wellek kritikatörténete is felhívja erre a figyelmet), azt például, hogy az egész világmindenség az Isten nyelve, a költészet pedig ennek a követése, utánzása. A költészet tehát egykorú a vallással, az emberi tudással: „A költészet az emberi faj anyanyelve, amint [...] a festészet régiebb, mint az írás, az éneklés, mint a szavalás, a hasonlat, mint a szillogizmus, a csere, mint a kereskedelem.” A keleti költészetet, az Ószövetséget, Homéroszt nem népköltészetnek tartotta, mint Herder, hanem parabolának, s szinte minden költészetet szentnek. Mindezzel voltaképpen ő is a neoklasszikus kánont bomlasztja, a régmúlt miszticizmusát, a neoplatonizmust, sőt a lutheránus pietizmust kapcsolva össze a német romantikával.

Szerzőnk műveltsége és precizitása oly imponáló, hogy legfeljebb keresve találhatunk apró „szeplőket” a kötetben. A 10. lapon például „erőtlenül szubjektivizált,

(Barta János-i értelemben) emotív és intenzitást fokozó funkciójú” költői nyelvről értekezik anélkül, hogy az idézet helyét (hogy ti. Barta János mely művének melyik helyére céloz) megadná. Hasonló furcsaság fordul elő a 123. lapon: Zubreczky Györgyöt idézi anélkül, hogy a citált helyet megjelölné.

Apróbb ellenvetések talán tovább sorolhatók volnának, de ez nem volna igazán méltó *A romantikus korszakküszöb* kétségbe nem vonható tudományos rangjához. Nagy anyagon végzett, naprakészen korszerű metodikával bonyolított, új eredményeket produkáló, magas színvonalú tudományos teljesítmény ez a kötet. Rohonyi Zoltán példásan magasra állítja a mércét, mikor nem kevesebbre vállalkozik, mint a „magyar Kant- (és posztkantianus) recepció történet- és aspektusú és strukturális” megvilágítására, ami „érzékeltetheti az eredeti kérdésirány eltérő percepcióit és hatáskomponensként való érvényesülését a tradíció által közvetített műfajok és hangnemek poétikai rendjében.” (39.) A korszak ilyen szempontú megközelítése eredeti és tartósan érvényes eredményekkel gyarapítja a magyar koraromantika szakirodalmát.

Imre László

KATONA JÓZSEF: VERSEK, TANULMÁNYOK, EGYÉB ÍRÁSOK

Kritikai kiadás, kiad. Orosz László, Budapest, Balassi Kiadó, 2001, 281 l. + 8 t.

A Katona-kritikai kiadás előtörténetéről a sajtó alá rendező *Bevezetéséből* tájékozódhatunk (5). Az 1970 körül még tervezett edíciónak ez a szövegkorpusz a negyedik kötetébe került volna bele, együtt a történeti művekkel. Az MTA Textológiai

Munkabizottsága később úgy határozott, hogy a már 1942-ben kezdeményezett kritikai kiadásból (vö. 201) csak a főmű, a *Bánk bán* gyorsabb kiadása indokolt, a többi boldogabb időkre halasztotta. Nemzeti drámánkat Orosz László rendezte sajtó

alá, és az a két évtizedes használói tapasztalat alapján az egyik legjobb hazai kritikai kiadásnak bizonyult. Mellé tehettük 1991-ben, a drámaíró születésének 200. évfordulóján a kecskeméti Katona József Társaság kiadásában Beke József *Bánk bán* szótárát.

Mielőtt bárki (utólag) átideologizált döntésnek tekintené a határozatot, az akkori Textológiai Munkabizottság talán legfiatalabb tagjaként tanúsíthatom, hogy a döntés indokolt volt. (Hasonló elvi döntés született akkor a szintén „egyművesnek” tekintett Madách Imre ügyében is.) Az 1950-es, 1960-as évek nagy kritikaikiadás-láza alábbhagyott, a Jókai- és Mikszáth-regények jelentős kiadói sikere után csökkenni kezdtek a példányszámok is. (Mindent a sok befejezetlen edíció máig szemléltetheti.) De ugyanígy indokolt volt a Balassi Kiadó vállalása, hogy nem deklarált, számozott sorozatként, de a *Bánk bámmal* azonos formátumban és borítóval kiadja ezt a kötetet is, átmentve ezzel az Orosz László – Joós Ferenc (1890–1980) – Sütő József (1905–1995) eredeti munkacsoport akkor felhalmozott és most felújított-továbbfejlesztett anyagait a kutatás számára.

Mindazonáltal nem volt könnyű megszerkesztetni, összeállítani a kötet főszövegét. A legegyszerűbbnek a lírai életműhányad meghatározása látszott: Katona József 1818-ban maga másolta egybe verseit, szám szerint 25 költeményt. E K_1 anyagából a szerző életében mindössze egy jelent meg, a *Vágy* (*Vágyam* címváltozattal) az Aurora 1822-re kiadott, első kötetében (172). A K_2 a költő apjának, id. Katona Józsefnek másolata, amelyet 1842. január 13-án fejezett be. Ez nem teljes, és csak egy új szöveget tartalmaz, az *Új Esz-*

tendő Napján a' Szülőkhez című gyermek-kori verset. Mind a K_1 , mind a K_2 megörökített idegen szövegeket: Katona maga egy általa csodált költeményt másolt le, jegyzettel kísérve; apja hármát, Ányos Pálnak egy és egy ismeretlen költőnek két versét. A K_1 , a főszöveg hasonmás kiadásban és korszerűsített átírásban is megjelent a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1991-ben. Az ottani kísérőtanulmány és jegyzetanyag jó kiindulásul szolgálhatott a kritikai kiadás számára is.

Talán éppen ez a széles megalapozottság okozta, hogy a versek kritikai kiadása most némileg csalódást okozott. Mert az igaz, hogy – ezt a hasonmásból bárki személyesen ellenőrizheti – Katona gyakran használt „háromnegyedes” betűket, azaz nem állapítható meg egyértelműen, kis vagy nagy kezdőbetűvel indít-e szavakat. Ha ezeket leszámítjuk is, marad még vitatni valónk. Nem tekinthetjük megoldottnak az -e kérdőszó átírásait (-e vagy e'; *A Múzsához*, a *Barátomhoz*, az *Idő* című versekben), de olvasati hibák találhatók az *E' Verseimhez* (11. sor), *A' Magányhoz* (50., 55., 77. sor), az *Idő* (6., 13., 38., 41., 44., 45., 54. sor), *A Holdhoz* (84. sor), *A Képzet* (42. sor), *A Természethez* (7. sor), *Az Anddal* (12. és 19. sor), a *Gyermek-kor* (53., 86., 89., 96. sor), az *Új esztendőre* (5., 18., 22., 35. sor), az *Egygy Könny* (47., 49. sor), az *S.^{xxx} Molléhoz* (12. sor) és a *Rege* (50. sor) című költemények főszövegében. A versek jegyzetei korrektek és pontosak, ugyanakkor nagyon adatgazdagok. Egyetértünk azzal is, hogy Orosz László, a magyar verstan e korszakának monográfusa mindenütt megadta a használt versformát: egyrészt Katona szívesen „mesterkedett” költeményeiben, másrészt verstani műveltségünk eléggé kétségbeejtő helyzetben

van, még a literátusabb közvéleményben is. Mindössze két helyen támadt hiányérzetünk. A hasonmás kiadás jegyzeteiben még olvasható, hogy a K₁ felfedezője, Gyurinka Antal 1856 és 1858 között kecskeméti káplán volt – itt (170) hiába keressük. Pedig fontos, hiszen éppen Orosz Lászlótól tudhatjuk, hogy ezek az eszterdők döntőek voltak a kecskeméti Katonakultusz szempontjából. Gyurinkáról az is közölhető lett volna, hogy gyűjtője volt Erdélyi János Kisfaludy társasági népdalgyűjtésének. Az *Idő* 17. és 25. sorának *Chaos*ához az értelmezésben csak használt volna a *Bánk bán*-utalás (kritikai kiadás, 458. és az említett *Bánk bán-szótár*, 53), ahol gazdagabb a jegyzet tartalma. (Miért maradt el a drámaszótár még az irodalomjegyzékből is?)

A kötet cím *Tanulmányok* meghatározása a szövegben és a tartalomjegyzékben természetesen gondosabb: Katona két dramaturgiai írásáról van szó. A hosszú című *Mi az oka, hogy Magyarországban a Játékszíni Költő-mesterség lábra nem tud kapni?* kézírata nem maradt fenn, a főszöveg így értelemszerűen a Tudományos Gyűjtemény 1821. évi IV. kötete kiadásának sajtóhibáktól megtisztított, az egykori kiemeléseket is megőrző textusa lett (209). Jóval bonyolultabb a helyzet a Kisfaludy Károly *Ilka* című vitézi játékaról (1819) írott bírálat esetében. 1853-ban felbukkant, ám „előlhátul csonka, a nedvesség miatt több helyütt olvashatatlan kéziratát” (200) felfedezője, Miletz János 1886-ban közölte. A Kecskemétről kimenekített kézirat 1944 októberében azonban megsemmisült, így a későbbi közlések és hivatkozások alapja Miletz közlése lett (203). Most sikerült továbblépni. Orosz Lászlóhoz került Miletz könyvének (*Katona József családja, élete és ismer-*

etlen munkái, Bp., 1886) egy olyan példánya, amelyen Hajnóczy Iván, kecskeméti Katona-kutató javítgatta és kiegészítette Miletz olvasatát. Mivel Hajnóczy volt alighanem az utolsó irodalomtörténész, aki az azóta megsemmisült kéziratot tanulmányozhatta, Orosz László igazi filológiai bravúrral élhetett a szöveg rekonstrukciójának kísérletében. (Megjegyezzük, nem először hajtott végre ilyet: 1983-ban hasonló sikerrel állította helyre a *Bánk bán* első kidolgozásának minden korábbinál teljesebb szövegét, a kritikai kiadás számára.) Harmadik szövegforrásként Kisfaludy Károly leveléből (Gaal Györgynek, 1820. március 14.) olyan részletet interpolált, amely már a Miletz ismerte, csonka kéziratból is hiányzott. Az eredmény teljességgel meggyőző; a követett eljárásról a jegyzetekben pontos, táblázatos kimutatás tájékoztat (201–203), amit kitűnően egészít ki a harmadik képpoldal Hajnóczy jegyzeteiről.

Katona József után nem maradt olyan irathagyaték, hogy abból akár egy személyi okmánytár, akár egy füzetnyi levelezés lenne összeállítható, amint az a kritikai kiadásra méltatott alkotók esetében szokásos. Ezért igen eltérő dokumentumok soroltattak be a III. fejezet *Alkalmi és személyes jellegű írások* címe alá; közöttük nincs kiadatlan. Ide került – többek között – az autográf családfa, színészi kötelező levele, szerelemvalló levele Széppataki Rózának, apja néhány levele, egyetlen ismert irodalmi levele Kisfaludy Károlyhoz, de a vacsi vadásztársaság általa vezetett naplója és 1826-os kecskeméti színházterve is. Ezek megjegyzetelésében Orosz László ismét elemében volt: Katona és kora fölényes ismerete, óriási helytörténeti jártassága mértéktartó terjedelemben, szerényen nyilvánul meg az apparátusban.

A hiányzó személyi okmánytárat helyettesíti itt egyfelől Katona József eddig kiadatlan és csak filológiai napi igény szerint idézett *Házi jegyzéke*, azaz 1820-tól haláláig vezetett bevételi naplója (131–150), másfelől ügyészi irataiból egy tiztételes iratválogatás. Noha a *Házi jegyzék* a kiadásokat nem tartalmazza, így is jelentős mikrohisztóriai forrás; s nemcsak a drámaíró személye miatt, hanem egy 19. századi mezővárosi tisztviselő, egyben gyakorló ügyvéd életkörülményeinek vizsgálatához. Az ügyészi iratok esetében viszont a bőség zavarának esete forog fenn: Joós Ferenc 1976-ban 214 lapos kéziratban sorolta fel őket, s kizárólag a kecskeméti levéltárban lévőket, holott nyilvánvaló, hogy Katona-autográfok más törvényhatóságok archívumaiba is kerülhettek és bizonyára kerültek is. Célkutatás felkutatásukra eddig nem folyt; ehhez kiindulásul Joós lajstroma szolgálhat, amely terjedelmi okokból nem került be a mostani kötetbe, ám ismertetése megtalálható (236–240). Joós az autográf iratok számszerű becslésére ezért nem is vállalkozott.

A tíz irat kiválasztásának szemlátomást két szempontja volt: lehetőség szerint minél több jellemző irattípus kerüljön kiadásra (így van közöttük nyilatkozat, felelet, felirat, bizonyító levél, beadvány, instancia, jelentés), és fontos volt a kiadatlanság (ilyen a Bódog Tamásné peréhez készült bizonyító levél, egy fogalmazvány a városi alkalmazottak fizetésrendezésének tárgyában, a Czollner Mihályné nevében írt instancia és egy beadvány az ügyészi hivatal kedvezőbb elhelyezésére). Az iratválogatást azonban így is kevesellhetjük: 20 lap főszöveg, 19 lap jegyzettel. A kötet terjedelme elbírta volna többet is. Jól bizonyítja ezt a 257. lap, ahol Orosz

László 12 példát vonultatott fel a *Házi jegyzék* és a hivatali iratok kapcsolódására.

Joós Ferenc ugyan sokat tett a városi ügyész feladatkörének rekonstruálásáért, és valószínűleg igaza van Orosz Lászlónak is abban, hogy „a teljes körű egyeztetés megoldhatatlannak látszó feladat” (257), ám a vonatkozó kutatásokat mindenképpen folytatni érdemes és szükséges. Az első teendőnek egy kézirat-katalógus összeállítása tűnik. Hasonló a helyzet a hivatali iratok nyelvének, stílusának elemzésével. Joós eredményei erre vonatkozóan valóban alapvetőek és meghatározóak, de egyetérthetünk a sajtó alá rendezővel, miszerint: „Az 1820-as évek más hivatali irataival összevetve alkothatnánk hiteles ítéletet az ügyész Katona József nyelvéről.” (243.) Hozzátehetjük: abban a több mint egy emberöltőre terjedt folyamatban a jogi szaknyelv megmagyarosodásában és korszerűsítésében, amely 1806-ban a tiszti szótárak számos vármegyére kiterjedt mozgalmával (és Pest vármegye kezdeményező szerepével) indult, s végül a Tudós Társaság jogi szakszótárának (1843) kiadásával zárult, amely megőrizte és beépítette a korábbi eredményeket is.

A kötet utolsó tétele egy *Katonának tulajdonított költemény*, a terjedelmes (282 soros és 12 sor ajánlással bevezetett) *Kiadító-Szó A' Kecske-méti Szűzek és Leányokhoz* (155–163). Felvétele még akkor is indokolt, ha a kétes hitelű verszet szerzőjét továbbra is kérdőjel jelöli – természetesen a vonatkozó vélemények, érvek és ellenérvek tüzetes szemléje és kritikája után (259–261). Orosz Lászlónak különben is rendkívül rokonszenves vonása, hogy óvatosan fogalmaz, még olyankor is, amikor az adatok egy irányba mutatnak. Ilyen, példának okáért, az a megállapítása,

hogy Katona – kortársaihoz hasonlóan – 1792-re, a rendszeres játszás kezdetére tette a hivatásos magyar színészet kezdetét (212), ezért a játékszíni tanulmány határozottabban keltezhető 1820-ra (210). Hasonlóképpen: Széppataki Róza leányasszonyt akár első fellépén láthatta, hiszen az uo. említett 1813. augusztus 19-i színlap Katona ötévi színházi jelenlétére utalt (222). Mégis hasznos ez az óvatosság: Orosz László nem kívánja szent könyvvé avatni a kritikai kiadást, inkább gondolkodásra, továbbkutatásra ösztönöz azzal, hogy nem lezár, hanem nyitva hagy kérdéseket. Itt például nem kell véglegesen elvetnünk a műsának tekintett és versben is címzett Molli = Déryné azonosítást (195); talán egy szerepnév vezet majd nyomra? A *Kiáltó-Szó...* esetében nem zárható ki egészen az a feltevés sem, hogy egy református kollégium diákköltészetén edzett szerző írta volna, Csokonai Vitéz Mihály *Dorottya*jának „domesztikált”, sőt megfordított változataként. (Hiszen a leányokkal és családjaikkal másnap is találkozni kellett...)

Néhány helyen keveselljük a jegyzeteket. Az 1826-os színházterv kapcsán megjegyezhető lett volna, hogy Kecskemét 1833-ban kapott (szükség)színházat, Király Sándor nevű polgára jóvoltából, akiről viszont nem tudjuk, hogy az 1811-ben, apja levelében említett szabómester (84 és 221) milyen családi viszonyban állt a színházalapítóval. De jegyzetelni ajánlatos ma már a *Kiáltó-Szó...* „Circassia”, „Georgia” földrajzi neveit; nem közkeletű ugyanis, hogy ez a cserkesz és a grúz hölgyek szépségéhez hasonlítja Kecskemét hölgyeit.

Nagy nyeresége a kötetnek a pompásan összeválogatott képmelléklet. Nemcsak Katona József egyetlen hiteles ábrázolását

láthatjuk itt, hanem a jegyzetekben tárgyalt textológiai problémák is megelevenednek, akár a versek K₁-címlapjának többféle kézírásáról, akár Hajnóczy Iván ceruzás jegyzeteiről van szó az *Ilka*-bírálatához; de láthatjuk a családfát és a színháztervet is. Kevesebb sikerrel működött a műszaki szerkesztő és a tördelő. Megint egy szépek tervezett, értékes kritikai kiadáskötet, amelyet évtizedekig fogunk használni, amelyben ismét a számítógép kerekedett felül használóján. Mert mi magyarázhatja meg, hogy a tételszámozott, címmel ellátott versek hagyományos és tetszetős tördelése a további alfejezetekben hirtelen átvált (ráadásul nem is egészen következetesen) az „új tétel – új oldal” kevésbé tetszetős, terjedelemfaló tördelésébe. Ha arra gondolunk, hogy a vékonyka kötet testesítése lenne a cél, tévedünk: a jegyzetekben a hivatkozott hely sorszáma és az idézett szöveg között több helyütt (202, 204–205, 209–214, 226–230, 261–265) egyetlen betűhely sem marad, ami nemcsak csúnya és méltatlan, hanem számmal kezdődő, jegyzetelendő hely esetében kimondottan értelemzavaró. Így: 11028 *esztendők óta* (212), 3204-ik *Akadály...* (213), 117167. *Nyúl...* (238).

Időnkénti hiányérzetünk és az említett szeplők nem változtatnak a megmászhatatlan tényen: tartalmas és fontos kötet került olvasói birtokunkba, amely nemcsak a kevés beszédű, ügyeit kurtán-furcsán rendező, magába forduló Katona József jobb megismerését segíti elő, hanem (amint arra utalgattunk is) több tudományág: így az életmód- és mentalitástörténet, a stilisztika, a jogtörténet számára szintén nyújt sokáig használható forrásbázist. És akkor még nem is szóltunk arról, hogy Katona József versei közül a kiszakított

drámai monológként olvashatók egyre nagyobb tudományos érdeklődésre tarthatnak számot, hiszen bennük ugyanaz a megdöbbentő tehetség nyilvánul meg, mint – Arany János szép szavával – a „*Bánk bán* zordonságai”-ban vagy Vörösmarty Mihály fiatalkori nyelvteremtő erejében (az *Idő* olvastán szinte lehetetlen nem gondolnunk a *Csongor és Tünde* Éjmonológjára); hogy az *Ilka*-bírálatból valóban tételes dramaturgia fejthető ki; hogy a játékszíni tanulmány korai értekező

prózánk egyik legértékesebb darabja, azon túl is, hogy kor- és kórképet ad. S van-e az élethelyzetet felmérő öniróniának csúfondárosabb, egyszersmind keserűbb mondata, mint amivel 1829-ben a vacsi vadásznapló zárul: „...tisztelettel jelentetik, hogy a szerencsétlen Tarisznyájú Notarius a Társaságnak minden Kincseivel elszökött, és többé nintsen, hagyván maga után egy megszomorodott, és több siránkozó – Semmit.”

Kerényi Ferenc

MONOSTORI IMRE: RÉG MÚLT? UTAK ÉS ÚTKERESÉSEK

Budapest, Kortárs Kiadó, 1998, 278 l.

Monostori Imre tanulmánykötete összeállításához meglehetősen nagyvonalúan fogott, markánsan érvényesül benne ugyanis néhány, a tanulmánykötetek tartalmi rendjétől eltérő szempont. Ugyanakkor egy kutatói szakasz összegzéseként, illetve az eredmények megőrzése és könnyebb hozzáférhetősége szempontjából létrejött indokolt, megjelenése nem hiábavaló.

A közzétett szövegek túlnyomó többsége recenzió. Huszonhárom, a *Hitel*, az *Árgus*, a *Magyar Szemle*, a *Tiszatáj*, a *Kortárs*, az *Új Forrás*, az *Életünk*, a *Magyar Napló*, a *Forrás* és a *Kritika* hasábjain 1996 és 1998 között megjelent könyvismertetést és recenziót találhatunk új közlésben a kötetben. Ezen túl szerepel tizenkét tanulmány, ugyancsak a *Tiszatáj*, a *Forrás*, az *Új Dunatáj*, az *Új Forrás*, az *Irodalomtörténet*, a *Hitel*, a *Jelenkor* és a *Kortárs* 1995 és 1997 közötti periódusából. Mindebből kiderül, hogy a szövegek gazdagsága igen tartalmas gyűjteményt eredményezett, viszont az is, hogy a recenzens

feladata a szűkítés, hiszen kevésbé gyümölcsöző egymás recenzióiról recenziókat írni: ez a sor a végtelenségig folytatható lenne, de az irodalomtudománynak talán van ennél hasznosabb feladata is.

„[M]agyarság és európai kultúra sohasem lehetnek a szemünkben ellentétesek” – szól a Babits-mottó második fele, és valóban: ez a gondolat vezeti végig figyelmünket az egymást követő fejezetek láncolatán. A mottó mint strukturáló elem meghatározó a későbbiekben is: mind az öt fejezetet mottó és alcím vezeti be. Ez növeli a tartalomjegyzék tájékoztató erejét és talán jobban kiemeli a kezdő Babits-idézet jelentőségét, viszont még ez az eszköz sem teszi harmonikusan strukturálttá a tanulmánykötetet. Míg a Németh Lászlóról szóló tanulmányok és a róla szóló kötetek recenziói terjedelmes egységet képeznek a kötet első nyolcvan lapján, addig a második és negyedik fejezet, a Kerényi Károly magyarországi recepcióját feldolgozó, eléggé nem megbecsülhető jelentőségű munka, valamint a Csoóri Sándor tanul-

mánykötetét feldolgozó írások a kötet nagyfejezeteit tekintve igen szerény terjedelműek, és a két recenzió-fejezet is eléggé megtöretik a szövegek műfaji sajátosságaiból következően. Valószínűleg a tanulmányok és a recenziók eredeti megjelenési helyének formátumából adódik, hogy bár az utalások az adott helyeken a szövegbe illesztett zárójeles adatok alapján pontosan visszakereshetők, így a további kutatásoknak precíz támpontot nyújtanak, az olvasó hiányolhatja a szövegek vagy a kötet végén közölt lábjegyzeteket, esetleg irodalomjegyzéket vagy mutatókat.

Figyelemre méltó momentum, hogy az itt olvasható tanulmányok közül három immár teljes szövegközlésben szerepel: első megjelenésük rövidített formában történt. A Németh László életműve iránt érdeklődőknek így érdemes alaposan áttanulmányozniuk *A Husz-dráma keletkezéstörténete és személyes üzenete* című, az Új Forrásban eddig csak rövidítve megjelent tanulmányt, illetve a harmadik útról *Bíró Zoltán kandidátusi értekezésének ürügyén* az eredetileg a Kortársban 1997-ben napvilágot látott esszé teljes terjedelmű változatát.

Monostori tanulmánya meggyőző érvekkel gazdagítja a dráma keletkezéstörténetének kutatását. A dráma születésének egy, filológusok számára igen lényeges, más irodalomértők számára viszont talán mellékesnek tűnő mozzanatáról van itt szó: vajon 1946-ban vagy csak egy évvel később fog hozzá Németh a dráma megírásához? Vekerdi László 1970-es monográfiájában nem pontosítja az évszámot, és talán valóban nem is erre kell a probléma felvetésénél figyelmünket összpontosítanunk. Sándor Iván 1981-es kötetének ide kapcsolódó gondolatmenete is lényegében

rokon elődjeivel, leginkább Grezsa Ferencével. Részben tehát velük is megegyező módon, az életműről és az alkotóról formált képünk aspektusából jóval érzékletesebb megfogalmazni kérdésünket – az előbbit Grezsa Ferenc, az utóbbit az ő gondolatait részben továbbvezető, és ennek során éppen vele polemizáló Monostori nyomán. Grezsa ugyanis az *Eklezsia-megkövetés* és a Husz-dráma keletkezésének egybeesését hangsúlyozza: „A helyzet rokon, de a reá adott válasz ellentétes.” Monostori azonban nem a kétféle magatartás közötti örlődés leképeződésének tartja a két főhős alakját, hanem felveti nemcsak a megírás későbbi datálásának lehetőségét – a levelezés és a korabeli sajtóközlemények adataira támaszkodva –, hanem az időbeli eltérésből adódóan egy más „*lélektani* pillanat” termésének tekinti a *Huszt*, tehát nemcsak a választ, hanem a drámai konfliktus szerzői intenciójának a megfogalmazását is különféleképpen tartja. Egy életrajzi kronológia felől valóban igen jelentős, hogy Németh László vajon valóban csak 1947 tavaszán kezdi-e írni a *Husz Jánost*. Lényeges még az épp Németh László személye körüli jobb-bal – az egyik irányban sokszor egyenesen szélsőként emlegetett – irányok higgadt és az életrajz korrekt feldolgozására támaszkodó elemzése szempontjából is. A művek felől nézve viszont a 46/47 dilemma – tekintve azt a tényt is, hogy a dráma egyébként is felvonásról felvonásra, viszonylag hosszúra nyúlt keletkezési idő alatt született – nem döntő érvényű. Az elvhűség, emberiség, örültség, iszonyat és humánus dilemma sokkal előbb és uralkodóbb. Az olvasaton ebben az esetben nem változtat a keletkezéstörténet pontosabb ismerete, sem a biográfiai tényezők megváltozott ar-

culata. Ebből az aspektusból ezek mind eltörpülnek, a kérdés ugyanis mindkét esetben jóval mélyebb: a helytállás, távolabban pedig az ember önazonosságának problémája. A két tavasz között Németh László személyes drámájában van különbség: nem alkotásaiban, hanem – már amennyire ez elválasztható – személyes feladatvállalásában, ami aktív nemzetformáló, folyóirat-indító, országjáró karaktert ismerve egyáltalán nem elhanyagolható. Találó lenne így a tanulmány címét a következő módon átírni: *A Husz-dráma keletkezéstörténetének személyes üzenete*. Bár a szerző-mű reláció – nyolc érv vagy még több nyomán is – követendő kutatói perspektíva, az adott helyen észlelt apróbb hangsúlyeltolódás a tanulmány fenti olvasatával finoman visszabillenthető.

A kötet végén található interjúban olvashatjuk: „a kulturális minisztérium [...] jóvoltából Budapestre kerültem két éves, bentlakásos, úgynevezett vezetőképző iskolába. [...] Ez a két év tett igazán kutatóvá. Méghozzá amolyan nyomozókutya-szerű figurává [...]. Legjobb [...], ha mindennek magad nézel utána: az eredeti szöveg tanulmányozásával. Így aztán inkább a filológiai, mint az elméleti megközelítések vonzottak, s így alakult ki a recepciótörténeti érdeklődésem is.” Bár a recepciótörténet-írásnak Jausztól Paul de Manig terjedő skálán igen kiterjedt szakirodalma létezik, megfontolandó, mennyire építhető erre az a recepciótörténeti elemzés, amely nem egy szépírói munkához fűződő interpretációs lépéseket tár fel, hanem egy ókortörténész esszéit és tanulmányait helyezi középpontba. Úgy vélem, hogy a következő fogalmak: „keretfeltételek”, „diszkurzív komponensek”, „újabb jelentéspotenciálok megkonstruálása” rele-

vánsan alkalmazhatók a Kerényi-recepció-történet kutatása során is. Így felmerül, hogy a Monostori-tanulmányon számon kérhető-e az irodalomelméleti megalapozatlanság – vagy legalábbis üdvözlésre méltó és e témában hiányt pótló lenne a további kutatások ilyen irányultsága. Az viszont tagadhatatlan, hogy ennek a befogadás-történeti érdeklődésnek köszönhető, hogy a magyarországi Kerényi-kutatás olyan alapművel gazdagodott, mint a Kerényi Károly 1935 és 1996 közötti magyarországi recepcióját feldolgozó Monostori-tanulmány és az ehhez kapcsolódó bibliográfiai jegyzék. Szilágyi János György 1973-as tanulmánya *Kerényi Károly emlékezete* címmel jelent meg, ezt követte Lackó Miklós írása: *Kerényi Károly és a magyar szellemi élet*, amely a *Szerep és mű* című, 1981-es kötetben hozzáférhető, folytatta a sort Lisztóczky László a *Literatúrában* 1984-ben („*A mythoszok határán.*” *Kerényi Károly és Gulyás Pál*), majd 1986-ban Hölvényi György *Németh László és Kerényi Károly* című tanulmánya az *Új Forrásban*. Jelentős feldolgozás még Lackó Miklós *Sziget és külvilág* című értekezése, amely 1987-ben jelent meg az *Antik Tanulmányokban*, és – bár a Jelenkor 1997-ben már közölte – a fenti Monostori-tanulmány, a Kerényi-életmű kutatásának legutóbbi állomása.

A recepciótörténeti bibliográfia mellett létezik a szerző 1927 és 1975 közötti teljes bibliográfiája is. Tartalmazza a szerző halála utáni két év posztumusz kiadványait is, ezek közül legjelentősebb Kerényi összes munkáinak német nyelvű sorozata, melynek 1975 után további kötetei jelentek meg, és két tervezett kötete máig megjelenés előtt áll. Erre a bibliográfiára Monostori is hivatkozik, Kerényi Károly

özvegye, Kerényi Magda készítette 1976-ban. Első megjelenése szerint angolul hozzáférhető, és Kerényi Dionüszosz-könyvének függelékében található, valamint az 1977-es luganói Kerényi Tanulmányi Napok anyagából összeállított zürichi kötetben is szerepel (ÁRKAY László, DÉNES Tibor stb., *Kerényi Károly és a humanizmus*, Zürich, 1978). A Kerényi-könyvtár feldolgozása a pécsi egyetemen folyik, a könyvvállományról készített részletes összeírás (a könyvekbe írt bejegyzések valamint ajánlások feltüntetésével) Bélyácz Katalin munkája. Előreláthatóan a közeljövőben sikerül publikálni a Kerényi-hagyaték feldolgozásának első állomásként a hagyaték közel egynegyed részének (kéziratok, naplójegyzetek, újságcikkek, különlenyomatok) bibliográfiai jegyzékét. A kutatás legfrissebb fejleménye, hogy elkészült a hagyatékban őrzött Kerényi-levelezés résztvevőinek listája, egyelőre munkapéldányként használható.

A fenti négy jegyzéknek alapvető jelentősége van a Kerényi-életmű feldolgozásának folyamatában. Kerényi munkái egy rendkívül sokoldalú kutatót tárnak elének, és pusztán az ismert hazai szövegkiadásokra támaszkodni felettébb elégtelen lenne az életmű felvázolásában. Ezért első és elengedhetetlen az ezt megelőző alapos filológiai munka, aminek példaértékű

megvalósulása Monostori Imre bibliográfiaja.

A Kerényi-recepcióról írt alapos értekezés három helyen tartalmaz bővebb gondolatot, mint azt a Jelenkor 1997-es évfolyamában megismerhették az olvasók. Az új kiadásban szerepel Fejtő Ferenc 1935-ös, Szocializmus-beli cikkének néhány ide vonatkozó részlete, később pedig Keszi Imre *A sziget ostroma* című tanulmánykötetének részletes értékelése illetve Kerényi-vonatkozásának az elemzése, a második fejezet végén pedig Trencsényi-Waldapfel Imre egy 1969-es gondolatát idézi fel a tanulmányíró a teljes szöveggel közlésben.

Visszatekintve a tanulmánykötet egészére, legmarkánsabb talán a 20. századi magyar irodalom történetének vizsgálata során a szűkebben feldolgozandó témák kiválasztásának mozzanata, amelyre a nemzeti kulturális értékeken keresztül az egyetemesség gondolatát megőrző és tanító szempont a legjellemzőbb. Legfőként ez fogja össze az egyes írásokat, így valóban hangsúlyos a Babits-móttó: „Ha irodalmunk nagy szellemeinek igazi hagyományait követni akarjuk, magyarság és európai kultúra sohasem lehetnek a szemünkben ellentétesek.”

Bircsák Anikó